

Nyttig for alle, nødvendig for noen

Gode eksempler på universell utforming i norske kommuner og fylkeskommuner

Innhold

01

Bygg

- TIME:** Inkluderende deltakelse i sorg og glede **6**
- OSLO:** Genial idé fikk tommelen opp fra vernemyndighetene **8**
- BODØ:** Rådhus med trinnfri adkomst for alle **9**
- OSLO:** Publikumsrekord i tilrettelagt museum **10**
- OSLO:** Garderobebygg som knuser myter **12**
- STAVANGER:** Stellerom for voksne, liten endring med stor verdi **13**
- OSLO:** Det gode eldrelev i omsorgsboligen **14**

02

Uterom

- OSLO:** Stovnerårnet får alle til topps **18**
- TIME:** Stemmenparken er Kvernlands nye hjerte **20**
- TRONDHEIM:** Skolegården der problemet ble løsningen **21**
- TRONDHEIM:** Tar snarveier **22**
- BODØ:** Norges mest attraktive by **24**
- TRONDHEIM:** Parkmesteren **26**

03

Friluftsliv og kulturminner

- LOM:** Gangbane på Norges tak **30**
- RANDBERG:** Forsiktig forming av fortiden ved Vistehållå **32**
- TIME:** Midgardsormen, en inkluderende arkitekturperle **34**
- TELEMARK:** 18 turveier, 18 kommuner **36**

04

Belysning

- TRONDHEIM:** Belysning skaper trygghet **40**
- BODØ:** Kulturkvartalet Stormen lyser opp **42**

05

Kompetanseheving, kartlegging og medvirkning

- SKI:** Elevene er ekspertene **46**
- TRONDHEIM:** Kunnskap gir bedre medvirkning **48**
- GRATANGEN:** Bygger sansehage på dugnad **49**
- ROGALAND:** Regional erfaringsutveksling **50**
- BODØ:** Tar master i universell utforming **52**
- ROGALAND:** Tilgjengelighet.no, en unik database **53**
- NES:** Deler kunnskap på intranett **53**
- GRUE:** Engasjerte lokalbefolkningen **54**
- GJØVIK:** Høstet lavhengende frukter **55**

06

Diverse

- OSLO:** En møteplass på tvers av generasjoner **58**
- AKERSHUS:** Kollektivterminaler som synes **60**
- ROGALAND:** Alle mann om bord **62**
- STAVANGER:** Totalentreprise – en UU-trussel? **64**
- STOKMARKNES:** Farger og kontraster **65**
- Vil du vite mer? Ta kontakt! **66**

Ansvarlige redaktører: Christian Hellevang og Anne Gamme, KS. **Utvikling og produksjon:** Marianne Alfsen, Felix Media. **Journalister:** Marianne Alfsen, Lena Stovrand og Odd Bjørn Solberg, Felix Media. **Fotograf:** Fredrik Naumann, Felix Features. **Grafisk formgivning:** Anette Kirkeby, Bly. **Trykk:** Byråservice. **Utgivelsesår:** 2018. **ISBN:** 978-82-93100-28-7

Dette heftet er utgitt av KS. KS er kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverorganisasjon i Norge. Alle landets 426 kommuner og 19 fylkeskommuner (pr. 2017) er medlemmer, samt om lag 500 kommunale, interkommunale og fylkeskommunale bedrifter.

Heftet er inspirert av medlemmene i KS' kommunenettverk for universell utforming, som ble opprettet i 2013. Målet er å bidra til et inkluderende samfunn, gjennom å dele erfaringer og fjerne hindre.

Gode lokalsamfunn for alle

Universell utforming handler om å skape gode, inkluderende lokalsamfunn der alle kan delta.

I dette heftet presenterer vi noen av mange spennende og innovative tiltak norske kommuner og fylkeskommuner har gjennomført, for å gi bedre tilgang for alle til offentlige uterom, møteplasser og bygninger. Ved å lære av hverandre kan vi bli bedre og komme lengre i det å skape gode inkluderende lokalsamfunn for alle.

KS har de siste fire årene drevet et nettverk for kommuner og fylkeskommuner, der temaet er universell utforming og hvordan «lavthengende frukter» på feltet kan realiseres. Dette kommunenettverket vil bli videreført.

Landsstyret i KS har vedtatt en langtidsplan for perioden 2016-2019:

Dette er våre overordnede mål:

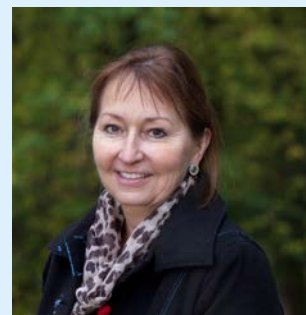
- Inkluderende folkestyre
- Sunn kommuneøkonomi
- Attraktive arbeidsgivere
- Bærekraftige helse- og velferdstjenester
- Inkluderende oppvekst
- Livskraftige regioner, byer og distrikter

Å arbeide i en kommune eller fylkeskommune – enten som ansatt eller som folkevalgt – betyr først og fremst å arbeide for et samfunn som inkluderer alle.

La oss sammen skape gode lokalsamfunn!

Gunn Marit Helgesen
Styreleder i KS

01: BYGG

Velkommen inn!

Nybygde og gamle, verneverdige og funksjonelle, stygge og pene, store og små – offentlige publikumsbygg kommer i alle farger og fasonger. Felles for dem alle, er at de spiller en sentral rolle for myndighetenes mål om å skape et samfunn der alle kan delta på lik linje.

Tekniske forskrifter, nedfelt i TEK17, legger føringer for hvilke egenskaper nye bygg skal ha for å være lovlig oppført – inkludert krav til universell utforming. Men et inkluderende, brukervennlig bygg krever ofte noe mer enn at det tilfredsstiller krav til dørbredde eller stigningsgrad på ramper.

Kvalitetskravene i forskriftene er bare minimumsløsningen. Hvert bygg må sees for seg. Virkelig inkluderende bygg får vi når utbyggerne har kunnskap om, og forståelse for mangfoldet av brukerbehov, og har universell utforming som rettesnor allerede tidlig i planarbeidet.

Det handler ofte om gode idéer fremfor mange penger. Om kreativitet og innovative løsninger, som sper på minimumskravene med den lille detaljen som gjør bygget bedre for alle.

Å bygge nytt er en ting. De fleste publikumsbygg er allerede reist. Å gjøre dem mer inkluderende kan utfordre andre samfunnsverdier, som kulturminnevern og estetikk. Men med litt kreativitet, velvilje og samarbeid kan vi komme langt i å åpne publikumsbygg for flere, uten å gå på akkord med andre verdier.

I dette kapitlet presenterer vi gode eksempler på byggeprosjekter i norske kommuner, der inkludering har vært rettesnor.

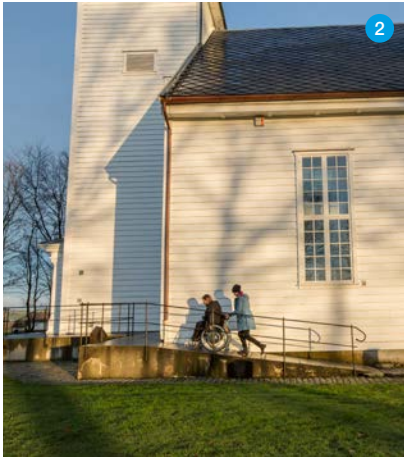
◀ TILGJENGELIG FOR ALLE: Anne Marie Auestad kommer seg inn uten hjelp i det nye, universelt utformede utendørs svømmeanlegget Gamlingen i Stavanger. Tall fra 2014 viser at på landsbasis har 7 % av offentlige bygninger i norske kommuner et inngangsparti som er tilgjengelig for bevegelseshemmede, ifølge Regjeringens handlingsplan for universell utforming 2015-2019. Les mer om Gamlingen på side 50. (Foto: Jan Inge Haga)

«Uansett hvilken funksjonsnedsettelse du har, oppleves det uverdig å ikke kunne delta på lik linje med andre folk»

Mildrid Espeland
HLF Jæren

FRA TILGJENGELIG TIL UNIVERSELT UTFORMET: 1) Med teleslynge kan hørselshemmede Mildrid Espeland høre prekenen i Time Kyrkje. 2) Nå kan alle som er avhengig av hjul trille inn i kirken gjennom hovedinngangen. 3) Prost Kjell Børge Tjemsland viser frem det "flytende" gulvet, som gjør det mulig å komme seg på hjul helt til alters. 4) Døren ble spleiset med sidepanelet, og ble dermed bred nok til rullestolen til Sissel Løchen – uten å ødelegge det visuelle uttrykket.

Inkluderende deltakelse i sorg og glede

Time Kyrkje var tilgjengelig for alle. Det betydde ikke at alle kunne delta på lik linje. Nennsom restaurering av det verneverdige bygget åpnet kirkerommet for hele menigheten, uansett livsfase og funksjonsutfordringer.

– Jeg glemmer aldri da du fortalte meg at du måtte sitte helt bakerst da datteren din ble konfirmert. Det gjorde inntrykk. Du ble avvist, på en måte, sier prost Kjell Børge Tjemsland ettertenksomt.

– Ja, kirken var tilgjengelig, men ikke universelt utformet, sier Sissel Løchen, som sitter i rullestol.

– En ting er hyggelige hendelser som bryllup og konfirmasjon, men tenk deg hvordan det er å sitte adskilt fra familien i begravelser, når du er i sorg, sier Løchen.

– Vi fikk mange tilbakemeldinger om slike uverdige situasjoner, forteller Anne Reidun Garpestad i Time kommune. Hun var prosjektleder da Time var nasjonal pilotkommune for universell utforming fra 2005 til 2013, og har fortsatt en rolle i inkluderingsarbeidet.

ET INKLUDERENDE KIRKEROM

Da kirken skulle rehabiliteres før 150-årsjubileet i 2009, brettet kommunen og menigheten opp ermene. Hvordan kunne de finne gode løsninger og skape et inkluderende kirkerom, uten å gå på akkord med verneverdige bygningskvaliteter? Senior- og brukarrådet i Time kommune, der Sissel Løchen er leder, ble også invitert med.

– Det var avgjørende for å få til virkelig inkluderende løsninger, mener Garpestad og påpeker at resultatet er et kron eksempel på hva som skjer når vi endrer tankegang fra «tilgjengelighet» til «universell utforming».

– Det handler mye om å sikre forståelse for hvorfor universell utfordring er viktig, mener Løchen.

– Vi måtte utfordre Riksantikvaren. Gjennom samarbeid og dialog lyktes vi, sier Tjemsland og slår smilende ut med armene mot et kirkerom som ser ut som før, men som skjuler en rekke snedige løsninger.

VEL BEVART

Hovedmålet var å inkludere alle i kirkens hovedfunksjoner: gudstjenester, bryllup, dåp og begravelse.

Første post var å sikre at alle som er avhengig av hjul kan sitte flere steder – også på første rad – og komme seg fra parkeringsplassen og helt til alters uten hjelp, og i fellesskap med andre.

Utenfor kirken ble rampen til sidedøren fjernet, og inngangspartiet oppgradert slik at alle kan komme seg inn hoveddøren. Gulvet i midtgangen ble hevet, slik at man kan trille uhindret til benkerader på tre steder, samt til alters, døpefont og kor.

– Det løste vi med et «flytende» gulv, som ikke gjør skade på det originale tregulvet under, forteller Tjemsland.

Det heldekkende teppet ble byttet med en løper, som danner en naturlig og taktil ledelinje.

Et av kravene fra Riksantikvaren var at de ikke kunne tukle med trepanelene og dørene som går langs benkeradene. Ved å fjerne en benkerad, og spleise dør og sidepanel sammen til en bredere dør, ble det plass til en elektrisk rullestol. Utvendig ser trepanelene fortsatt ut som de alltid har gjort.

LYD OG LYS

De testet seg også frem til ny lyssetting, som gir nok lys for alle til å lese i programmer og salmebøker, samtidig som den gode stemningen i det gamle kirkerommet er bevart. Faktisk ble originale kobberlamper tilbakeført. I tillegg installerte de nytt høyttaleranlegg og teleslynge.

– Det er jo liten vits i å komme til kirken om man ikke klarer å følge med på hva som skjer, sier Mildrid Espeland, leder i lokallaget til Hørselshemmedes Landsforbund på Jæren.

Også hun trekker frem begravelser som særlig utfordrende i kirker og kapell uten teleslynge.

– Uansett hvilken funksjonsnedsettelse du har, oppleves det uverdigg å ikke kunne delta på lik linje med andre folk.

Genial idé fikk tommelen opp fra vernemyndighetene

Universell tilgang til hoveddøren er et absolutt krav i offentlige bygg. På ærverdige Hersleb skole i Oslo ville det medført en lang og skjæmmende rampe. Arkitekt Knut Nesje presenterte isteden en helt ny idé da skolen skulle rehabiliteres: Et nytt, nedsenket inngangsparti på kort-siden av den L-formede bygningen. En løsning som tilfredsstilte både Byantikvarens bygningsvernkrav og lovverkets tilgjengelighetskrav.

Hersleb skole, med klokkespir og bygningsdetaljer i mur, granitt og kobber, står nemlig på gul liste.

– Jeg synes det er supert når vi må strekke oss litt for å få det til, forteller prosjektleder Per Morten Kals i det kommunale foretaket Undervisningsbygg. Skolen, som opprinnelig ble bygget i 1922, stod klar i ny drakt i 2014. De storslagne detaljene er gjenskapt i minste detalj.

– Jeg vil også påstå at i forhold til universell utforming, er skolen like bra som om den hadde vært nybygget, sier Kals.

NY OG NEDSENKET: Det nye, nedsenkede inngangspartiet føyer seg elegant inn i den gamle fasaden. Rampen og ledelinjene er visuelt godt integrert i skolegården for øvrig. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

ALLE ER VELKOMNE: Slik ser arkitektene for seg den nivåfrie og nedsenkede adkomsten til det som blir hovedinngangen fra Torvgata. (Illustrasjon: Atelier Lorentzen Langkilde)

Trinnfri adkomst for alle

Bodø rådhus står foran en «ekstrem forvandling» frem mot 2019. En av hovedprioriteringene er at alle besøkende skal ønskes velkommen med likeverd og verdighet til Rådhuset, som ligger i en utfordrende skråning.

– Fram til 2016 måtte rådhusets besøkende med barnevogn, rullator eller rullestol gå inn fra baksiden, og ta vareheisen fra kjelleren. Hovedinngangen fra Kongensgate hadde flere trappe-trinn og tunge dører, og var ikke mulig å komme seg inn om du var avhengig av hjelpemidler, forteller Marcus Zweiniger, landskapsarkitekt i Teknisk avdeling.

I det nye rådhuset, som nå er under bygging, vil tre nye nivåfrie innganger sørge for at alle kan gå inn samme sted. Arkitektene skal kombinere den eksisterende bygningsmassen med et moderne tilbygg. Ved å legge hovedinngangene i nybygget, unngår de å gjøre inngrep i verneverdige fasader.

Alle innganger, som vil være fullt integrert med tilstøtende byrom og parkering, leder naturlig til resepsjonen og videre inn i bygget.

ØKT OPPLEVELSESVERDI: Oslo Bymuseum er beviset på at vern og tilgjengeliggjøring ikke er motsetninger, men gjensidig kan styrke opplevelsesverdien. – At Bymuseet er blitt så tilgjengelig er spennende for en historieinteressert mann som meg, sier Halvor Gaustadnes, som er glad han ikke lenger må bæres, men kan trille rundt og nyte utstillingene på egenhånd. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

Publikumsrekord i tilrettelagt museum

Nå kan flere enn noen gang oppleve hovedstadens historie.
Gjennom godt samarbeid med Byantikvaren, fant Oslo Museum den rette balansen mellom bevaring og tilrettelegging i Bymuseet.

De var rike og berømte, de skiftende eierne av Frogner Hovedgård, som ble bygget på midten av 1700-tallet. Siden 1909 har den vært byens museum.

– Dette er en viktig bygning for Oslo. Derfor er den fredet etter kulturminneloven, forteller antikvar Cathrine Reusch. Det betyr ikke at Byantikvaren satte hælene ned da Bymuseet ville bli mer inkluderende.

– Men det krever kreativitet og samarbeid. Og da er det viktig at vi kommer tidlig inn. For har man bestemt seg på forhånd, kanskje allerede hentet inn konkurranseforslag, kan det være vanskelig å gi slipp på én idé, sier Reusch.

KREATIV LØSNING

Det er i utgangspunktet usedvanlig kronglete, Bymuseet. Fra foajéen må man et halvt plan ned og et halvt plan opp

for å se hovedutstillingen i østfløyen.

– Jeg tenkte vi trengte trappeheis, smiler administrasjonssjef Terje Abrahamsen.

Løsningen ble noe mye bedre – både estetisk, praktisk og musealt.

En rampe fra 80-tallet, som ingen på hjul kunne bruke uten hjelp, og som var for bratt for elektriske rullestoler, ble revet. I dag tar en snedig todelt heis deg trinnvis opp og ned, samt til et nytt formidlingsareal midt mellom. Heisen har ingen blanke eller mørke flater, slik at også demente tør ta den. I tillegg ble det montert teleslynge i formidlingsrommet, mens ledelinjer i gulvet viser vei.

Der antikvarene ofte steiler, er ved inngrep i opprinnelige strukturer. På museet ble utfordringen løst gjennom å lage et felles maskinrom for begge heiser. Dermed forble den gamle

«At Bymuseet er blitt så tilgjengelig er spennende for en historieinteressert mann som meg»

Halvor Gaustadnes

fengselscellen under den ene heisen intakt. Todelingen gjør dessuten at den gamle bjelketakskonstruksjonen ikke berøres. I praksis kan begge heisriggene fjernes uten spor.

VINN-VINN

Heisløsningen økte ikke bare tilgjengeligheten, men åpnet også opp et historisk rom, som før lå skjult bak den dominerende rampen og gipsplater.

– Vi har fått rettet opp feil fra i fjor og får vist frem mer av byggets kvaliteter, forteller Abrahamsen, og peker på vakre, eksponerte tømmervegger. Det er viktig for et museum som ikke bare formidler byens, men også byggets historie.

– Vi har fått en helt annen hverdag, forteller han.

En ny hovedutstilling og avtaler med den kulturelle skolesekken og spaserstokken, kombinert med et mer tilgjengelig

bygg, har nemlig gitt en formidabel publikumsøkning. Bare i 2017 har om lag 100.000 mennesker vært innom.

NY TENKEMÅTE

Men det er mer: Det som startet som et heisprosjekt førte til ny bevissthet om universell utforming. Nye lys, som kan justeres opp ved behov, er montert i hovedutstillingen. Alle utstillingstekster ønsker museet å samle i et hefte, som er lesbart for svaksynte. De formidlingsansvarlige tenker tilgjengelighet når midlertidige utstillinger planlegges. Driftsleder klekket ut en smart skuffeløsning under trappen, for å hindre at skoleelever sperrer heisen med skolesekkene.

– Den store utfordringen nå, er å gjøre utstillingene i gårdens hovedbygg mer tilgjengelige, sier Abrahamsen. I dag ser det umulig ut, men er det noe han har erfart, så er det at ingenting er umulig med samarbeid.

Bygg som knuser myter

«Løsningen knuser (...) myten om at universell utforming nødvendigvis er kostnadskrevenende eller teknisk komplisert», skriver juryen som ga garderobehuset på Solvik Camping i Oslo Dogas innovasjonspris for universell utforming 2017, i kategorien arkitektur.

«Gode løsninger avhenger ikke av størrelse eller budsjett. Det normative kan like gjerne utvikles i det små, og få stor påvirkning på prosjekter i større skala. Solvik er et eksempel på low-tech med overføringsverdi,» skriver juryen videre, og påpeker at med en økende andel eldre i befolkningen er garderobeanlegg for offentlige badeplasser og friluftsanlegg blitt en utfordring.

Solvik Camping ligger i naturskjønne omgivelser på Malmøya, et steinkast fra Oslo sentrum. Her kan funksjonshemmede søke om å ha campingvogn, og området er åpent for alle på dagsutfukt. I 2010 anla kommunen en univierselt utformet badebrygge, men sanitæranlegget var utdatert og utilgjengelig. I 2016 stod et nytt garderobebygg klart – bygget i tre, med overbygning mellom. Det ga gode siktlinjier mot både fjorden og de fredede trærne, og gjorde bygget mindre dominerende i naturområdene.

BEDRE FOR ALLE: «Her vises det tydelig at universell utforming kan brukes som en hovedløsning som både inkluderer og er bedre for alle», påpeker juryen som ga Solvik Camping innovasjonspris. (Foto: Damian Heinisch/Flux Arkitekter)

NÅR LITT BETYR MYE: Stig Wathne viser frem stellerrommet for voksne i Sølvsberget kulturhus i Stavanger, som ble bygget etter initiativ fra Maureen Øglænd, mamma til Linnea (18). (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features og Privat)

Liten endring med stor verdi

To små toaletter ble slått sammen til ett stort. Nye fliser ble lagt. En hydraulisk stellebenk kom på plass. Så enkelt fikk Sølvsberget kulturhus i Stavanger tilrettelagt stellerom for voksne.

Stellerrommet, som er et av få i sitt slag i Norge, er til stor glede for Maureen Øglænd. Hun er mammaen til 18 år gamle Linnea, som er sterkt funksjonshemmet og sitter i rullestol. Det var Maureen som meldte ifra om behovet for et slikt rom.

Før måtte de være to på tur med Linnea for å hjelpe hverandre med stellet. Var de alene måtte de dra hjem.

– Nå kan Linnea og jeg dra alene. Hun er veldig sosial, og at alt er tilrettelagt gjør det så mye lettere og mer avslappende. At det nesten ikke finnes andre stellerom for voksne, hverken på flyplasser eller sykehus, synes jeg er helt tragisk, sier Øglænd.

– Spørsmålet var jo ikke om, men hvordan vi skulle få det til. Løsningen lå ikke hos arkitekten, men hos vaktmesteren, sier Stig Wathne, rådgiver i Stavanger kommune.

– Vaktmesteren kjenner bygget. Før han kom på banen, hadde vi typisk arkitektprat, lurte på å flytte noen vegger og greier. Men han skar igjennom: Dette kan vi fikse enklere og billigere, forteller Wathne.

Prislappen? Snaut 100.000 kroner.

– Stellerrommet gir kulturhuset, som rommer både kino og bibliotek, en stor merverdi, sier Wathne.

Han mener det er mye å hente på å flytte prosjekter «ut fra akademia og inn til håndverkerne».

– Arkitekter er flinke de, altså, men vi må utvide perspektivet, mener Wathne.

«Jeg håper det blir bygget flere slike boliger,
det trengs, vi blir jo gamle etter hvert»

Alfhild Viul (99)

Det gode eldrelev

I Oslo kommune er flere tilrettelagte omsorgsboliger en viktig brikke i eldrepuslespillet, hvor flere må klare seg selv lenger.

– Da jeg så utsikten tenkte jeg, «her blir det bra», sier Alfhild Viul (99), og inviterer oss inn i sin toromsleilighet med fjordgløtt i Ljabrubakken Omsorg+ i Oslo. Den var ferdig rehabilitert i mars 2016.

– Det var ensomheten som var vanskeligst, sier Viul om hvorfor hun byttet villa med omsorgsleilighet.

– Jeg har en god familie rundt meg, men de har jobb og barn, og dagene ble lange. Så det å være her, der jeg er trygg og kan ha sosial omgang, det betyr alt for min livskvalitet.

GJENNOMTENKT

– Det er nettopp trygghet det handler om, sier Jan Tore Lindskog, prosjektleder og rådgiver i universell utforming i Oslo Omsorgsbygg KF.

– Jeg brenner for dette, sier han og viser oss rundt i Viuls leilighet i det som opprinnelig var et gammelt sykehjem.

– Planløsningen er ikke tilfeldig. Når du står opp, ser du rett på badet. Det minner demente på at morgenstellet begynner der. Toalett og vask er omgitt av kontrastflis, så svaksynte finner veien. Flisene er matte, for å hindre sjenerende gjenskinn.

Gulvbelegget er sklisikkert og mer hygienisk enn fliser, forteller Lindskog.

Alt er gjennomtenkt til minste detalj også i resten av leiligheten, fra den retningsstyrte belysningen over kjøkkensonen, til kontakten over sofaen – som gjør det lett å lade nettbrettet uten å bøye seg. Alle beboere får nemlig nettbrett og opplæring i bruken, så de kan orientere seg om dagens aktivitets-tilbud og menyen i kaféen. Eller Skype med familien.

SOSIALT

– Å legge til rette for sosiale møteplasser i og utenfor bygget var viktig. Det inngår også i universell utforming, mener Lindskog.

Det er etasjestuer i hver oppgang, i en av dem har tidligere bokhandler Alfhild Viul laget bibliotek. I kaféen serveres lunsj og middag. Treningsrommet er flittig brukt, det samme er frisøren og fotpleiesalongen. I tillegg til egen balkong, er det felles terrasse og en petanquebane.

– Jeg håper det blir bygget flere slike boliger, det trengs, vi blir jo gamle etter hvert, sier Viul.

TILPASSET OG TRIVELIG: 1) I gamle bygg er mye skakt og skjevt. Nivåforskjellene i gangene er markert med kontrastfarge og sikret med håndløpere. 2) – Jeg kan ikke sette bøker på nederste hylle, for dit når ikke folk ned, smiler Alfihild Viul (99). Som tidligere bokhandler har hun tatt initiativet til et felles bibliotek. 3) Kontaktene er høyt på veggen, så de er lette å nå. 4) I leiligheten er det brede skyvedører, som stopper for de forsvinner inn i veggen så de er lette å åpne for Alfihild Viul.

02: UT FERROM

Uterom med hjerterom

Uterom – fellesarealene mellom boliger, i tilknytning til offentlige bygninger, i byer og tettsteder – er viktige for et samfunn som har aktiv deltakelse og inkludering som mål.

Uterom spiller nemlig mange viktige roller, både estetiske, sosiale og funksjonelle. De er ofte frodige hvileskjær mellom betong og asfalt. De er møteplasser mellom naboer og generasjoner, kjente og ukjente. De bidrar til folkehelsen gjennom å invitere til fysisk aktivitet. De byr på rekreasjon og opplevelse, frisk luft og en pust i bakken.

Universell utforming av uterom sikrer ikke bare mennesker med funksjonsnedsettelse tilgang til fellesarealer i friluft. Det er en metode som øker brukskvaliteten for alle. For når du lager et uterom som er universelt utformet, når du alle brukergruppene med én og samme løsning.

I dette kapitlet presenterer vi noen gode eksempler på spennende og inkluderende uterom i norske kommuner.

◀ ROM FOR LEK OG UTFOLDELSE: I den prisbelønnede Ladeparken i Trondheim er det rom for alle. Ladeparken ligger i et knutepunkt mellom næringsbygg, boliger, skoler, idrettsanlegg og historiske Lade gård og Lade kirke. En viktig møteplass i et presset utbyggingsområde. Bydelsparken er utformet for å inspirere til aktivitet, stimulere sansene og imøtekomme mennesker uansett livsfase og fysiske utfordringer. På bildet ser vi barn fra Lade barnehage more seg i lekeanlegget med sirkustema. Les mer om parker i Trondheim på side 26. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

Får alle til topps

Stovnertårnet i Oslo viser at idealet om et samfunn der alle kan delta på lik linje, kan gi inspirasjon til spektakulær arkitektur med opplevelseskvaliteter for hele befolkningen.

Det begynte med en hårete idé, ildsjeler med en plan – og en kommune som har universell utforming i ryggmargen.

– Du må ha tro på det umulige, smiler Truls Korsæth, prosjektleder i Bymiljøetaten i Oslo kommune.

Ideen til Stovnertårnet fikk han fra den spektakulære gangveien som er bygget i tretoppene i en nasjonalpark i den tyske delstaten Bayern.

– Tanken her er å bevare naturen, samtidig som folk kan bevege seg gjennom den og få en helt annerledes opplevelse av skogen og trærne, forteller Korsæth.

Skepsis ble raskt snudd til entusiasme da både politikere og planleggere begynte å ta innover seg hva Stovnertårnet kunne gjøre for Groruddalsatsingen – der Oslo kommune og staten har gått sammen om et områdeløft, som skal skape varige nærmiljøkvaliteter i et området preget av urbane utfordringer.

– Responsen var faktisk unisont positiv, forteller Korsæth.

TIL TOPPS PÅ HJUL

Stovnertårnet inngår i dag som en naturlig del av turnettverket rundt Stovner senter, og utgjør hjertet i den universelt utformede aktivitetsparken Jesperudjordet.

– Det var viktig for oss å lage et parkanlegg som er tilpasset alle brukergrupper. Unge som gamle, friske som de med funksjonsnedsettinger, sier Korsæth.

Og kronen på verket er en 260 meter lang gangbane, som går i spiral opp over tretoppene, med en helningsgrad som gjør at besøkende som er avhengig av rullestol eller rullator, eller har med seg barn i barnevogn, kommer seg til topps for egen maskin. Underveis er det hvilereposer og benker. Rekkverk og belysning sørger både for sikkerhet og trygghet for alle, på dag- og kveldstid, og danner naturlige ledelinjer,

sammen med tydelige kontraster. På toppen venter utsikt i fire himmelretninger.

TRINNFRI TTÅRN

– Alle tenker på tårn som noe man må klatre i, eller ta heis opp i, så det er litt gøy at vi har fått til et tårn der gangveien smyger seg opp mot himmelen i en eneste lang bevegelse, inspirert av en fugl i flukt, sier Korsæth.

– De fleste vil jo forbinde ramper med rullestolbrukere. Dette er jo også en rampe, men det er en lang og flott rampe, som kan brukes av alle. Jeg synes dette er et fantastisk og imponerende byggverk, sier Cato Lie, fagpolitisk rådgiver for universell utforming i Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon.

Prosjektleder Korsæth mener det beste med tårnet er at det gir alle muligheten til å se toppen av trærne, ikke bare oppleve naturen fra bakken, samt utsikten langt utover Oslofjorden.

– Når man får en idé som Stovnertårnet, som i utgangspunktet er litt vill og gal, så må man ikke gi slipp på den. Man må tørre å gjennomføre den. For det meste kan gjøres universelt utformet, og designet trenger på ingen måte lide av det, mener Korsæth.

– Det er viktig med symbolprosjekter som dette, som vekker oppsikt, og som viser at universell utforming kan være vakkert, supplerer Cato Lie.

Det er Korsæth enig i:

– Vi må sørge for at det ikke bare er flate og uspenninge prosjekter som blir stående som eksempler på hva universell utforming er og kan være. Man kan få til så mye spennende, bare man vrir hodet litt og har med brukerne fra idéstadiet. Da blir det automatisk et bedre byggverk for alle.

«Vi må sørge for at det ikke bare er flate og uspennende prosjekter som blir stående som eksempler på hva universell utforming er og kan være»

Truls Korsæth
Bymiljøetaten, Oslo kommune

OMRÅDELØFT: 1) Cato Lie smiler bredt på vei ned, etter å ha kunnet nyte utsikten over Groruddalen – for egen maskin. 2) Stovnerårnet ligger mellom Stovners karakteristiske drabantbyblokker. 3 og 4) Det er mye trafikk i årnet, som er blitt et yndet utfluktsmål. Her svøper fjerdeklassingene fra Stovner skole årnet i frydefulle hvin. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

Kvernalands nye hjerte

Stemmedammen ble i sin tid konstruert for å gi vann til smia, som etter hvert ble til en plogfabrikk – hjørnesteinsbedriften i tettstedet Kvernaland i Time kommune på Jæren. Fabrikken er fortsatt en viktig arbeidsplass. Men området, som er i ferd med å vokse seg til en helt ny Jærby, fikk i 2016 et nytt hjerte: Stemmenparken.

– Universell utforming var en selvfølgelig. Når du har med det perspektivet fra starten av, blir det ikke fordyrende, mener Anne Reidun Garpestad, rådgiver i Time kommune.

– På 1990-tallet var det nok at folk kom seg inn eller ut, men i dag er universell utforming så mye mer. Det dreier seg om at alle kan delta, fortsetter Garpestad.

Stemmenparkens mange finesser kan nytes av alle, ung eller gammel, funksjonshemmet eller funksjonsfrisk: Asfalterte gangveier leder til en universelt tilrettelagt grill- og badebasseng ved dammen, det er skaterampe og lekeapparater, sandvolleyballbane og treningsområde.

– Vi har lagt til rette for at alle kan være aktive i parken, det har stor folkehelseverdi, sier Garpestad.

Den opprinnelige bekken er hentet frem i lyset, og sildrer vakkert under en steinbro. Det bygges både vanlige boliger, avlastningsbolig og omsorgssenter inntil parken. For alle som bor i leiligheter blir parken som en utvidet hage.

– Mange liker å være der det er andre mennesker. Å legge til rette for sosiale møteplasser er også en del av ideen om et universelt utformet samfunn, påpeker Garpestad.

KNUTEPUNKT: Det bygges mye på alle kanter av Stemmenparken på Kvernaland, som fungerer både som utfluktsmål og snarvei mellom boligområder og servicetilbud. På bildene ser vi unge voksne fra Bryne dagsenter på utfukt. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

«Å legge til rette for sosiale møteplasser er også en del av ideen om et universelt utformet samfunn»

Anne Reidun Garpestad
Time kommune

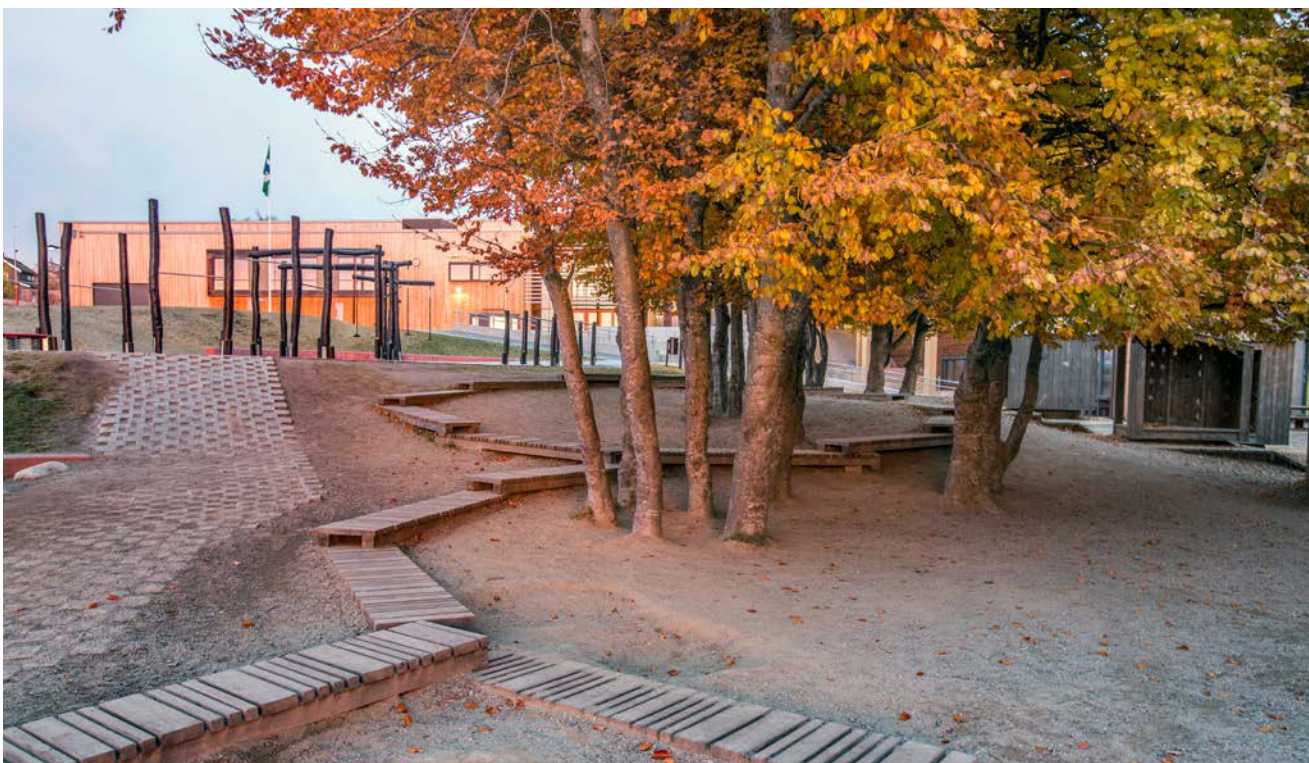
Problemet ble løsningen

Da Åsveien skole i Trondheim ble revet for å gi plass til en ny, ble et bratt og utfordrende terreng snudd til en fordel for universell utforming.

Bygget trapper seg nedover i terrenget, med trinnfri adgang til hvert nivå og med flatt terreng fra parkeringsareal til de ulike inngangspartiene. Utendørs ble høydeforskjellene på tvers i skolegården utlignet med gangveier. Disse buker seg og danner naturlige ledelinjer mellom de gamle bøketrærne, og frem til tydelig markerte inngangspartier på hvert nivå. De mange inngangsdørene gjør også at det blir mer ro når klokka ringer, fordi elevene spres.

Gangveiene har god fremkommelighet og er lette å orientere seg etter, med ulike aktivitetssoner på horisontale flater trukket til side for gangveien. Det er landskapsarkitektfirmaet Løvetanna Landskap as som har prosjektert uteanlegget ved Åsveien skole. De er nå i gang med et nytt skoleanlegg.

– Nå jobber vi på Lade skole etter samme prinsipp, med en hovedsti som er universelt utformet, og som gir tilgang til lekeområdene som ligger på ulike høyder i anlegget. Og ekstra snarveier som kan benyttes av de som ikke «orker» å gå den «lange, slake» stien, forteller landskapsarkitekt Astrid Kjølén.

ET FORBILDEPROSJEKT: – Løsningene på Åsveien er så gode at de også har inspirert andre skolegårdprosjekter, forteller Solveig Dale, rådgiver i universell utforming i Trondheim kommune.

REKKVERK LEDER VEI: 1) Svaksynte Gunn Halmøy, rådgiver for universell utforming i Trondheim kommune, Solveig Dale, og tidligere leder av gågruppa i Miljøpakken, Siri Bø Timestad, tester snarveien ved Festningen. (Ny leder av gåstrategiarbeidet i Trondheim kommune er Kari-Anne Rørstad, prosjektleder for snarveiprojektet er Nina Brenne.) 2) Knust asfalt gir godt grep og god holdbarhet i bratte kneiker, som her ved Festningen. Er det glatt om vinteren er håndløperen god å ha, og lys gjør snarveien mer tiltalende i mørket. Litt ned i kneika er det en benk for dem som trenger en pust i bakken. 3) Snarveien i Duedalen har fått trapp, håndløper, lys og sittebenk underveis i trappa. Øverste og nederste trinn er markert med henholdsvis knottefelt og rillefelt, til hjelp for dem med nedsatt syn. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

Trondheim tar snarveier

Husker du snarveiene der du sparte noen minutter på vei til skolen? De gikk over stakk og stein, mellom busker og trær, og var ikke akkurat utformet for alle. Det vil Trondheim kommune gjøre noe med.

Med Snarveiprojektet går Trondheim, om ikke nye, så bedre veier.

– Formålet er å korte ned avstandene, slik at både elever og voksne går til skole og arbeid framfor å kjøre bil, forteller Siri Bø Timestad, tidligere leder av gågruppa i Miljøpakken. For det er mye folkehelse i at folk tar beina fatt.

Nærmere 360 snarveier for gående er kartlagt. De mest brukte skal oppgraderes så flere kan og vil bruke dem. 16 er klare, og flere skal det bli.

– Her er rekkverket godt utformet, sier svaksynte Gunn Halmøy, som inspiserer snarveien ved Festningen. Før var den steinete, med tett vegetasjon langs sidene og uten rekkverk.

Nå har snarveien fått rekkverk i de bratteste kneikene, som også fungerer også som ledelinje for svaksynte. Veien har fått grus som er fast og trillbar. I de bratteste partiene er det lagt knust asfalt, et holdbart materiale som gir god fremkommelighet i all slags vær. Større steiner i ytterkant og lysstolper skaper naturlige ledelinjer.

Snarveien er blitt bredere, mens en godt belyst hvilebenk gir mulighet til en pust i bakken. Hvilebenken står på en horisontal flate ved siden av gangveien.

«Universell utforming betyr ikke bare at du følger normene, men at du finner løsninger underveis»

Marcus Zweiniger
Landskapsarkitekt, Bodø kommune

Norges mest attraktive by

Omfattende sentrumsutvikling, med inkludering som en viktig rettesnor,
ga Bodø status som Norges mest attraktive by i 2016.

Luften vibrerer i Bodøs gater. Mye er i gjære i byen som vokser raskere enn alle.

– Bodø ser muligheter der andre ser begrensninger, sa kommunal- og moderniseringsminister Jan Tore Sanner til NRK, da han i juni 2016 delte ut Statens pris for bærekraftig by- og stedsutvikling.

Det begynte ikke så bra. I 2011 vedtok Stortinget å legge ned forsvarrets hovedflystasjon i Bodø. Arbeidsplasser og en bit av byens identitet gikk med i dragsuget. Men Bodø-væringene børstet av seg skuffelsen, og satte i gang et ambisiøst prosjekt: «Ny flyplass, ny by». Forsvarsanlegget i gangavstand til sentrum skal bli til en ny bydel, flyplassen flyttes lenger sør.

INKLUDERENDE BY

Ikke nok med det: De siste to årene har hele sentrum fått en ansiktsløftning. Den er mer enn kosmetisk.

– Vi vil skape en by der alle kan delta, sier Marcus Zweiniger, landskapsarkitekt i Teknisk avdeling. Han stikker foten i døren til alle som utvikler det nye Bodø. Og han tas godt imot.

– Prinsippet om universell utforming ligger til grunn for alt vi gjør. Vi gransker oss selv i alle ledd nå, sier Zweiniger, og legger til:

– Entusiasme for universell utforming er ikke noe du kan delegere. Derfor er det viktig å få med seg de som brenner for dette. Vi har mange ildsjeler i Bodø.

GODE GREP

Det begynte med kulturkvartalet Stormen, ferdig i 2014. Et bibliotek og et kulturhus i hjertet av byen. De nye universelt utformede praktbyggene førte med seg et nytt uterom, som

etterhvert spredte seg gjennom Storgata og opp til den overbygde handlegaten Glasshuset. Derfra forgreiner det seg nå til stadig nye bygater.

– Kulturkvartalet ble en øyeåpner for oss som jobber med byens øvrige uterom, sier Zweiniger.

Det oppgraderte kai-, torg- og gatestrekket har fått ny belegningsstein av granitt, med god rulleevne og friksjon. Gatebelysning, møblering og trær forsterker soneinndelingen.

Før var fortauene i Storgata smale, kantsteinene nedslitt, og veien overasfaltert til det knapt var terskler igjen. Nå er den en tydelig gågate. Mørke indikator- og varselheller av støpejern, som er motstandsdyktig i møtet med måkebil, brukes som kunstige ledelinjer der det er behov.

– Kontrasten i forhold til de lyse granitthellerne kunne ikke vært bedre, mener Zweiniger.

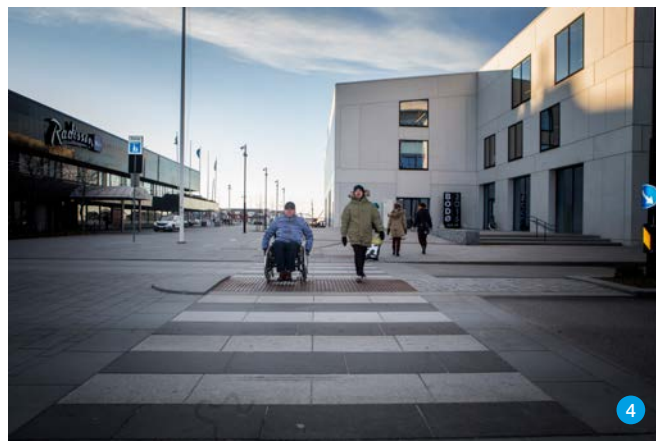
JUBILEUMSGAVE

Den universelt utformede havnepromenaden var en gave til borgerne til byens 200-årsjubileum i 2016. Kantet med sittemur og belagt med stein, slynger den seg mot kulturkvartalet. Utfordringen er at deler av promenaden går langs en driftskai. Vektrestriksjoner ble løst med et tynt asfaltlag på denne delen. Her måtte kommunen også finne en funksjonell markering av ferdsselssonen. De valgte en opphøyet, permanent gul merking, som står i stil med skipenes knallgule fortøyningspullerter.

– Universell utforming betyr ikke bare at du følger normene, men at du finner løsninger underveis, sier Zweiniger, og legger til:

– For meg er universell utforming blitt så mye mer enn å fjerne barrierer. Essensen er inkludering, og målet et hyggeligere samfunn for alle.

UNIVERSELL ANSIKTSLØFTNING: 1) – Nå som vi har fått en tilrettelagt, langsgående gågate helt fra øvre del av sentrum og ned til havneområdet, er det blitt så mye lettere å ta seg frem i byen, sier tidligere leder av Norges Handikapforbund Bodø, Ståle Normann. 2) Denne butikken i Storgata har fått trinnfri adkomst. Nå skal Sentrumsprosjektet kartlegge hvordan det står til med universell adkomst til resten av butikkene. 3) Ledelinjene i støpejern tåler møtet med måkebilen vinterstid 4) Bodø har kommet langt i arbeidet med å fjerne terskler, trinn og nivåforskjeller som hindrer ferdsel med hjul. (Foto: Per-Inge Johnsen/Bodø kommune)

«Med kunnskap og bevissthet om de rette grepene når man planlegger, så koster det ikke mer å utforme uterom og bygninger så alle kan bruke dem»

Solveig Dale
Rådgiver i universell utforming, Trondheim kommune

Parkmester Trondheim

Universell utforming har stått øverst på planleggingsarket når Trondheim kommune har anlagt nye og rehabilitert gamle parker. Det har gjort Trondheim til en foregangskommune for uterom for alle.

I den historiske bydelen Lade, har Trondheim kommune bygget en aktivitets- og sansestimulerende park. Ladeparken hviler på restene av et gammelt sirkusområde og en nedlagt flyplass. Denne høstdagen, da vi er på befaring, runger barne-stemmene gjennom parken.

Noen bydeler unna flyter Nidelven stille gjennom byen. Her tester synshemmede Gunn Halmøy den renoverte Gåsa-parken. Hun finner enkelt og greit veien ned til elvebredden.

Noen steinkast lenger opp ligger en parkeringsplass. Men den er usynlig, for taket er en park – Finalebanen. Her er Birger Timestad (86) på rusletur med rullatoren.

Hva har de tre parkene til felles? De er brukervennlige for alle. Det er ikke tilfeldig.

– Hovedprinsippene for universell utforming er lagt til grunn for formgivingen av alle parkene, forteller Solveig Dale, rådgiver i universell utforming i Trondheim kommune.

Hun mener det var avgjørende at universell utforming lå som premiss allerede tidlig i planarbeidet, integrert i en helhetstanke rundt hvordan parkene skulle utformes. Resultatet er parker med god fremkommelighet og bevisst materialvalg, som det er enkelt å orientere seg i, og som bidrar til at flere kan bruke parkenes ulike soner.

BEVISSTE DESIGNGREP

Gangveiene har fast dekke – fast grus eller asfalt med og uten barrikadesteindekke, som er pålimt grus i ulike farger. Her ruller både rullestoler og rullatorer, barnevogner og trehjulssykler lett, uten å skli.

Kanter, steiner og murer har tydelige kontrastfarger, som gjør det lett å orientere seg for svaksynte. Møblerings- og aktivitetssoner er adskilt fra gangveien. Dermed dannes naturlige ledelinjer gjennom parkanleggene.

– Det er viktig å ha nok benker langs gangveiene, og at de trekkes ut fra gangsonen så den er fri for hinder, påpeker Dale.

– Kvaliteten viser seg i detaljene: Utforming og plassering av benker og bord er for eksempel slik at selv rullestoler kommer lett inntil. Alle lekeapparater har gummidekke under, som gjør det mulig å komme inntil med både rullestoler og barnevogner også der, legger hun til.

Ladeparken, den største av de tre, har dessuten en informasjonstavle med blindeskrift og en taktil merking i belegget på tvers av gangveien.

PRISBELØNNET

– Når vi er bevisste på detaljene og tar helhetsgrep for universell utforming, får vi funksjonelle og flotte omgivelser for alle, sier Dale.

Det er blitt lagt merke til: Ladeparken ble kåret til Norges beste uterom i klassen for byer i 2013, der tilgjengelighet er ett av kriteriene.

Siden 2005 har Trondheim vært pilot- og ressurskommune i Kommunal- og moderniseringsdepartementets nasjonale satsing på universell utforming av blant annet offentlige uterom.

– Formannskapet vedtok den gang at prinsippet om universell utforming skulle legges til grunn for all planlegging og utførelse i kommunen. Vi har derfor jobbet målbevisst, sier Marit Solum, landskapsarkitekt i Trondheim kommune og prosjektleder for Ladeparken.

– Har man bevissthet og kunnskap om de rette grepene når man planlegger, så koster det ikke mer å utforme uterom og bygninger så alle kan bruke dem, avslutter Solveig Dale.

POPULÆRE PARKER: 1) Tydelige fargekontraster og adskilte møble-
ringssoner fra gangareal gir god tilgjengelighet for svaksynte. 2) – Å
være her på steinene, det er det aller beste, sier Johan Hårsaker (5). Han
leker i det vintertørrelagte vannspeilet i Ladeparken. Vannet som renner
gjennom parken fungerer som en naturlig ledelinje. 3) Birger Timestad
(86) kommer seg lett frem med rullatoren i parken Finalebanen ved St.
Olavs Hospital. 4) I Gåsaparken, ved siden av den nye trappen ned mot
en terrasse ved Nidelven, er det trinnfri adkomst med tydelig kantmarke-
ring. Det hjelper svaksynte Gunn Halmøy å finne veien, og rullestoler og
rullatorer, trehjulsykler og barnevogner kommer lett til.

03: FRILUFTSLIV OG KULTURMINNER

Tur og kultur for alle

Norsk natur og kulturarv står høyt i kurs. Vår nasjonale stolthet knyttes i stor grad til ville og vakre fjell og fjorder og kulturlandskap med dype historiske røtter.

Men mange av naturopplevelsene og kulturminnene som rammer inn vår nasjonale identitet, er utilgjengelige for store deler av befolkningen. Og det å tukle med det naturlige, det uberørte, har nærmest vært for helligbrøde å regne. Det er heldigvis i ferd med å endre seg.

I dette kapittelet presenterer vi både lavmælte og spektakulære prosjekter, som har åpnet norsk natur og kulturminner for hele folket. Vi presenterer også prosjekter som har gjort det lettere å komme seg ut på tur i eget nærmiljø – et viktig folkehelse- og trivselstiltak i et stadig mer urbant Norge.

De utvalgte prosjektene viser at med en solid dose kreativitet og pågangsmot kan man få til mye – uten å gå på akkord med naturkvaliteter eller å forringe kulturminner.

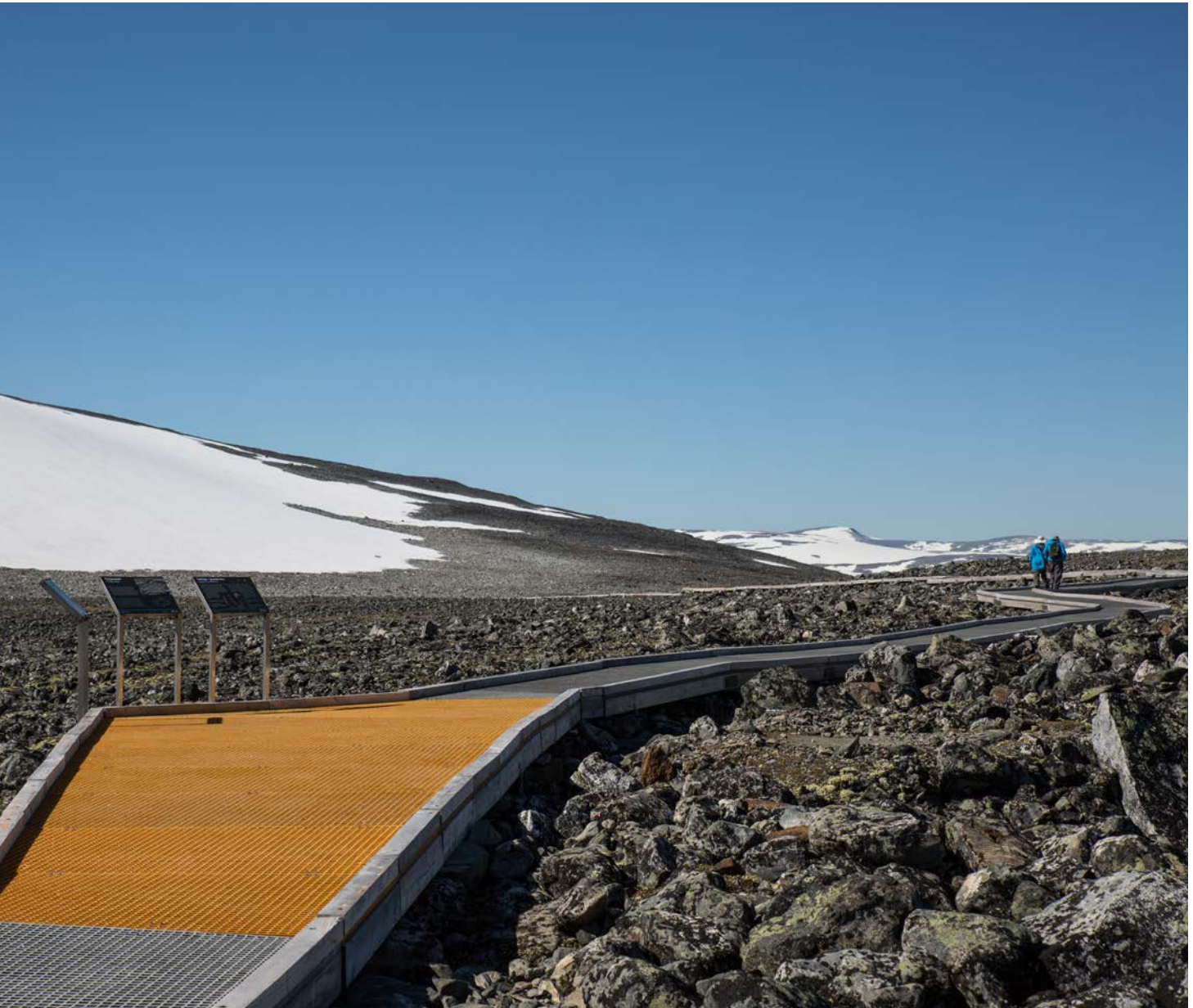
Resultatet er et rikere Norge, med nærmiljøer, natur og kulturarv alle kan ta del i.

◀ UT PÅ TUR, ALDRI SUR: Tomas Nesheim kan trille for egen maskin til Vistehåla i Randaberg, en av Norges mest kjente steinalderboplasser. Tilretteleggingen i landskapet, som gjør det mulig å trille fra parkeringsplassen og helt inn i hulen, er knapt synlig. Les mer om Vistehåla på side 32. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

«Vi savnet en fjellattraksjon som var et lavterskeltilbud»

Sander Sælthun, Lom kommune

SPEKTAKULÆRT I LOM: Gangbanen på Juvflya i Lom kommune ble nominert til Innovasjonsprisen for universell utforming 2014, og fikk hederlig omtale. Juryen påpeker det nyskapende i å legge til rette for at flere skal få oppleve høyfjellet. I 2017 ble prosjektet hedret med en gjev internasjonal pris: Design for All Foundation Awards Trophy. (Foto: Landskapsfabrikken AS og Espen Finstad/Klimapark 2469)

Gangbane på Norges tak

Ved foten av Galdhøpiggen, 1850 meter over havet, i et goldt og steinete landskap preget av permafrost og hyppige besøk av de sinteste værgudene, snor det seg en universelt utformet gangbane du aldri har sett maken til.

Fjellbygda Lom er selve episenteret i noe av det villeste og vakreste Norge har å by på av natur. Kommunen rommer tre nasjonalparker – Jotunheimen, Breheimen og Reinheimen – samt Galdhøpiggen og Glittertind, Norges to høyeste fjell.

Kommunen kan også by på landets mest spektakulære universelt tilrettelagte turvei. Den 1,1 km lange gangbanen over Juvflya til is-tunnelen i Juvfonne, har åpnet fjellheimen – og norsk klimahistorie – for helt nye grupper.

– Når vi har skoleklasser på besøk, med elever som sitter i rullestol, er det så utrolig artig å se at alle kan være med, forteller Dag Inge Bakke, naturveileder i Mímisbrunnr Klimapark 2469; Et opplevelses- og formidlingssenter om klima i fortid og nåtid, i relasjon til natur, dyreliv og mennesker. Istunnelen, der publikum inviteres helt inn under den 7000 år gamle isen, er parkens høydepunkt.

– I tillegg til funksjonshemmede, har vi fått flere eldre og barnefamilier med barnevogner på besøk siden gangveien ble tatt i bruk i 2014, fortsetter Bakke.

EN NY FJELLATTRAKSJON

Å tukle med norsk natur pleide å få topplua til å ryke hos friluftslivets forkjempere. Men nå øker forståelsen for at det både er mulig og ønskelig å gjøre grep som åpner uberørt naturrikdom for flere.

– Vi savnet en fjellattraksjon som var et lavterskeltilbud, forteller Sander Sælothun i Lom kommune.

– Det var allerede gjort inngrep i dette landskapsrommet, blant annet turisthytte, sommerskiser og Norges høyestliggende bilvei. Det gjorde det lettere å forsvare et slikt prosjekt, fortsetter Sælothun.

– Det som var viktig for oss, var at gangbanen kan fjernes uten spor, supplerer Bakke.

Og slik ble det. Faktisk bidrar gangbanen til å redusere slitasje på landskapet. Alle velger gangbanen, da terrenget er vanskelig å forsere.

I PAKT MED NATUREN

Gangbanen går over såkalt polygonmark, løsmasser med geometriske mønstre som dannes når det øverste laget i permafrosten fryser og tiner om hverandre.

Glassfiberrister er plassert skånsomt i landskapet, basert på en nøyaktig flyskanning av terrenget, slik at stigningen maksimalt blir 1:20 (én meter per 20 meter). De sklisikre ristene er punktfestet i blokkstein, som er naturlig forankret i permafrosten, og kantet med malmfuru.

Trekanten fungerer som ledelinje for svaksynte, både ved å være opphøyd og å kaste skygge. En gul kontrastfarge, som speiler kuløren i laven på steinene, varsler om flate partier med informasjonstavler. Kanten hindrer dessuten barnevogner, rullatorer og rullestoler å trille utfor.

– Å få bidra til å åpne fjellheimen for flere har vært helt fantastisk, sier Andreas Nypan i Landskapsfabrikken AS, som har designet gangveien.

– Anlegget er synlig, samtidig som det ikke framstår som skjemmende eller forstyrrende i det store landskapsrommet. Det grånende treverket og de grå glassfiberristene blander seg fint inn i naturen, samtidig som de gule ristene gir god orientering og mulighet for avstandsvurdering for alle brukere, fortsetter Nypan.

Han berømmer Lom kommune for fremsynt planarbeid, fleksibilitet og velvilje i prosjekteringen.

FOR EGEN MASKIN: Tomas Nesheim besøker Vistehåla i Randaberg – en av Norges mest kjente steinalderboplasser. Rullestolen er ikke lenger til hinder for å få oppleve det unike kulturminnet. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

Forsiktig forming av fortiden

Hvordan kan kulturminner gjøres tilgjengelige for bevegelseshemmede når det ikke er lov å grave?

I Randaberg kommune, 10 minutters biltur fra Stavanger, ligger Vistehållå – en av Norges mest kjente steinalderboplasser. Her bodde det mennesker i 6000 år. Utgravninger har avdekket bein fra drøyt 50 ulike dyreslag, redskaper, og et skjelett av en 15 år gammel gutt som levde for 7500 år siden. En unik plass, hvor inngrep er utfordrende.

Lov om kulturminner er en særlov. Den gir rom for at hensynet til kulturminnet skal veie like tungt, eller

tyngre enn hensynet til universell utforming. Et pilotprosjekt i Rogaland fylkeskommune fant en utvei.

Siden de ikke kunne grave seg ned i bakken, var løsningen å etablere en 120 cm bred sti på toppen, for å lette tilgjengeligheten for barnevogner og rullestoler. Den ble laget ved hjelp av duk, grus, sand og jord, og kronet med aluminiumsrister. Grunnen forble nærmest urørt, og alt kan reverseres. Prosjektet var ferdig i 2012, og gresset har for lengst grodd til. Inngrepet er knapt synlig, kun effektivt.

Inkluderende arkitekturperle

I Norrøn mytologi var Midgardsormen et fryktelig sjøuhyre, som guden Tor fikk på kroken. Det ble begges endelikt. I dag bukter ormen seg på ny, i form av en gangbro over Frøylandsvatnet.

– Midgardsormen er et eksempel på at det går an å kombinere ambisiøs arkitektur og sans for estetikk med universell utforming, mener Anne Reidun Garpestad, som var prosjektleder da Time kommune var pilotkommune for universell utforming fra 2005 til 2013, og som fortsatt har en rolle som rådgiver på feltet.

Det var Brynes Vel som tok initiativet til Midgardsormen, som forbinder viktige turområder i Time og Klepp kommuner i innlandet på Jæren. Rundt hele Frøylandsvatnet går det en 16 kilometer lang turvei. Med brua er tuområdet blitt lettere tilgjengelig for de som foretrekker kortere turer. I tillegg er brua, med sitt spektakulære design tegnet av Asplan Viak i Stavanger, blitt et utfluktsmål i seg selv.

ESTETIKK VIKTIG

– Vi var veldig opptatt av estetikk, forteller Olav Hetland, leder i Brynes Vel i Time. Velforeningen kjempet i 10 år for å realisere prosjektet, som ble åpnet med folkefest i 2016.

Forsøk på å anlegge bru på 1980-tallet strandet. Den gang var tanken kun en funksjonell adkomst fra a til b. Men når Brynes Vel la store, arkitektoniske vyer på bordet, klarte de å vekke interessen som manglet i forrige runde.

Hver krone Brynes Vel samlet inn privat ble matchet av Jæren sparebank, som ble til i 2015 da Time Sparebank og Klepp Sparebank fusjonerte. For dem ble støtten en viktig symbolsak, da broen nå knytter den nye bankens geografiske virkefelt bedre sammen.

– Vi fikk inn én million kroner bare på å selge navneskilt som skulle settes opp på brua, forteller Hetland. I tillegg fikk prosjektet tippemidler.

GODT SAMARBEID

En organisk 230 meter lang form, kledd med 33.000 løpemetre smale limtrebord i furu, bukter seg i dag over vannet – nesten som en kvist. Midgardsormen er blitt noe mer enn en praktisk snarvei, den er blitt et landemerke og en attraksjon i seg selv.

Tett samarbeid mellom Brynes Vel, arkitektene og kommunene, sørget for at både estetiske og universelle verdier ble ivaretatt.

– Dette var jo i utgangspunktet en vill idé. Gjennom dialog fikk vi universell utforming og estetikk til å virke sammen, og bli til noe enda bedre enn om vi bare hadde tatt hensyn til den ene eller det andre, mener Garpestad, og legger til:

– Midgardsormen frisker virkelig opp hva begrepet universell utforming innebærer. At det ikke er snakk om kjedelig tilrettelegging, men spennende design for alle.

INKLUDERENDE

– Her kan jeg reise på tur med samboeren min, som også sitter i rullestol. Vi kan faktisk trille side om side over brua. Det betyr mye, forteller Anne Marie Auestad, nestleder i NHF Nord-Jæren og NHF Sørvest.

Tilkomstveiene er oppgradert til universell standard, en rasteplass på likeså. Selve Midgardsormen har trinnfri adkomst, sklisikkert dekke, forskriftsmessig stigningsgrad, og er to meter bred. Diskrete grønne lys i gulvet lyser opp brua, noe som både gir trygghet i mørket og fungerer som ledelinjer.

Auestad triller uhindret fra parkeringsplassen, langs den oppgraderte stien og inn på brua. Det setter hun pris på:

– Her kan jeg gå tur med venner og familie uten noen spesiell planlegging, uten at noe er «tilrettelagt» kun for meg. Det gjør at jeg føler meg mer inkludert.

NORRØNE RØTTER: Midgardsormen passerer Lalandsholmen, der myten forteller at Olav Tryggvason ble født. Anne Marie Auestad, nestleder i NHF Nord-Jæren og NHF Sørvest er en av mange som har lagt sin elsk på brua. Denne dagen er hun på tur sammen med Anne Reidun Garpestad, som jobber med universell utforming i Time kommune. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

18 kommuner, 18 turveier for alle

Fylkeskommunen og fylkesmannen satte i gang snøballen. Nå har alle kommunene i Telemark snart nådd målet om én universelt utformet turvei i hver kommune.

- Turveiene er blitt lokale møteplasser, der barn på trehjulssykkkel kan gå sammen med eldre med rullator, forteller Aud Irene Kittelsen i Vinje kommune, en av Telemarks minste, med sine 3727 innbyggere.
  - Uten initiativet fra Fylkeskommunen, hadde ikke engasjementet vært så stort lokalt, sier hun. For Vinje har ikke nøydt seg med én; alle de tre tettstedene i kommunen har fått, eller skal få, en tilrettelagt turvei.
  - I Edland lå deler av den gamle fylkesveien ubrukt og klar til å bli turvei. I Rauland så kommunen sitt snitt til å anlegge rundløype i tilknytning til den eksisterende lysløypa. Neste universelt utformede turvei vil komme i kommunesenteret i Åmot, og strekke seg gjennom sentrum og ned mot idylliske Ormetjønn.
  - Det morsomme nå, er at vi skal fått det inn i reguleringsplanen, forteller Kittelsen. Det er beviset på at turveier for alle har gått fra å være et ad hoc-prosjekt til å bli en integrert del av kommunens planlegging.
  - Vår viktigste rolle var å motivere, og å være pådriver og rådgiver, forteller Kjersti Berg i Telemark Fylkeskommune.
  - Vi laget kriterier for valg av trasé, som at den skulle være sentrumsnær og gjerne nær skoler, barnehager, aldershjem og næringslokaler, for å stimulere til aktivitet i hverdagen. Vi hjalp kommunene å kartlegge turveiene og ga konkrete innspill til utbedringer. Vi arrangerte tema-dager og befaringer, og bidro med økonomisk støtte, forteller hun, og legger til at det var avgjørende å alliere seg med en lokal ildsjel, som tente på idéen – slik som Aud Irene Kittelsen i Vinje.
  - Dette er et eksempel på at små ressurser stilt til rådighet på fylkesnivå, har fått stor betydning på lokalnivå, oppsummerer Berg.

04: BELLYSNING

En lysende idé

Kontraster og lys er like viktig for synshemmede som dørbredder er for rullestolbrukere. Bevisst belysning er derfor også viktig når offentlige bygg og uterom skal utformes universelt.

Det gagnar dessuten oss alle. Ifølge Norges Blindforbund har hele 25 % av befolkningen visuelle utfordringer. I tillegg til 180.000 mennesker med øyediagnoser, ser vi nemlig alle dårligere med alderen. Øyelinsen til en 60-åring har mistet gjennomsnittlig 60 % av sin evne til å slippe gjennom lys.

Lys er dessuten viktig for trivsel og livskvalitet. Godt opplyste uterom gjør at flere føler seg trygge og tar dem i bruk. Til tross for at belysning er viktig for mange, sier imidlertid de tekniske forskriftene – TEK10 og TEK17 – lite om lys.

Universelt utformet lys er komplisert, fordi ulike synsutfordringer krever ulike kombinasjoner. Kombinasjonen av tydelige kontraster i omgivelsene og avblendet, justerbart lys er blant nøklene til inkluderende belysning, som tar hensyn til ulike behov.

I dette kapitlet presenterer vi noen gode eksempler fra kommuner som har tatt grep om lyset.

◀ STOVNERTÅRNET «BY NIGHT»: Belysningen i det universelt utformede Stovnertårnet i Groruddalen i Oslo, bidrar til at nrområdet oppfattes som trygt og tilgjengelig. I tillegg fungerer lyset som ledelinje. Når ingen er i tårnet, dempes lyset automatisk. Les mer om Stovnertårnet på s. 18. (Foto: Tomasz Majewski/ÅF Lighting)

TRIVSEL OG TRYGGHET: 1) Med ny og universelt utformet belysning, blir gangveien langs Nidelva bedre for alle. 2) Opplyst dekorasjon, designet av Olsson & Linder og Saupstad/Kolstad Ungdomsråd, bidrar til trykghetsfølelsen i Firbladskogen. 3) Undergangen i Firbladskogen er markert med rødt lys, som en portal. Både sideveggene og vegetasjonen i umiddelbar nærhet er opplyst. Det har bidratt til at flere opplever snarveien gjennom skogen som trygg. 4) Å ferdes under bruene om kvelden kan oppleves skummelt, men med riktig belysning har gangveien under Elgeseter bru over Nidelva blitt både stilig og innbydende. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

Belysning skaper trygghet

God utebelysning gjør at alle føler seg tryggere når de ferdes i mørket. I Trondheim er belysning en integrert del av arbeidet med å skape om et samfunn som inkluderer alle.

– Vi bør legge større vekt på utebelysning. Opplever flere det som trygt å bevege seg utendørs i mørket, vil det ha positiv effekt på folkehelsen. Særlig i vinterhalvåret er det jo mørkt store deler av døgnet i det meste av landet, sier Solveig Dale, rådgiver for universell utforming i Trondheim kommune.

I bydelen Saupstad-Kolstad samarbeider staten, fylket og kommunen om et områdeløft, som skal fremme livskvalitet og helse, og gjøre bydelen mer bærekraftig og attraktiv frem mot 2020. Bedre utebelysning har vært et viktig delprosjekt i det omfattende områdeløftet.

UNGDOM TOK INITIATIVET

En av dem som bidro til å sette belysning på dagsordenen var Maria Postholm Mogstad (19). Da hun gikk på Huseby ungdomsskole gikk skoleveien gjennom Firbladskogen, som forbinder boligområdene i bydelen Saupstad-Kolstad med Romolslia.

– Mesteparten av året var det mørkt da vi gikk til og fra skolen. Selv om det var lys, og vi gikk tre jenter sammen,

så følte vi oss ikke trygge. Det var ubehagelig å gå der, forteller Postholm Mogstad.

Hun satt på den tiden i Saupstad/Kolstad Ungdomsråd, som tok saken videre til prosjektledelsen for områdeløftet. Der ble innspillet om bedre belysning tatt vel i mot.

VAR MED OG TESTET

Men ungdommenes jobb var ikke gjort. De ble invitert med i planleggingsarbeidet.

– Vi tok dem med ut i Firbladskogen, sammen med lysdesignere fra det svenske firmaet Olsson & Linder. Der fikk de bli med og leke seg med lys, se effekten av ulike typer lyssetting, forteller Magnhild Lunde, landskapsarkitekt i Trondheim kommune, og prosjektleder for oppgraderingen av snarveien gjennom Firbladskogen.

En av nøklene til trykghetsskapende belysning er ifølge Lunde å ikke bare konsentrere seg om veier og underganger. I Firbladskogen er også sideterrenget langs veien opplyst, det samme er sidemurene og vegetasjonen ved inngangen

«Opplever flere det som trygt å bevege seg utendørs i mørket, vil det ha positiv effekt på folkehelsen»

Solveig Dale
Trondheim kommune

til undergangen. Den er dessuten markert med rødt lys, som danner en portal.

– Når du ser undergangen lenge før du kommer ditt, og området rundt også er opplyst, så blir den mindre skummel, sier Lunde, og legger til at det også var viktig å rydde opp i vegetasjonen langs gangveien.

Kommunen har også lyssatt objekter langs gangveien – blomster og sommerfugler designet av Olsson & Linder og medlemmene i ungdomsrådet – som bidrar til en varm og imøtekommende stemning. De fungerer også som orienteringselementer.

– Det oppleves så mye koseligere, ikke innestengt og bortgjemt som før. Det er kjempegøy å se at ungdomsrådets medvirkning faktisk har gitt resultater, sier 19-åringen som satte det hele i gang.

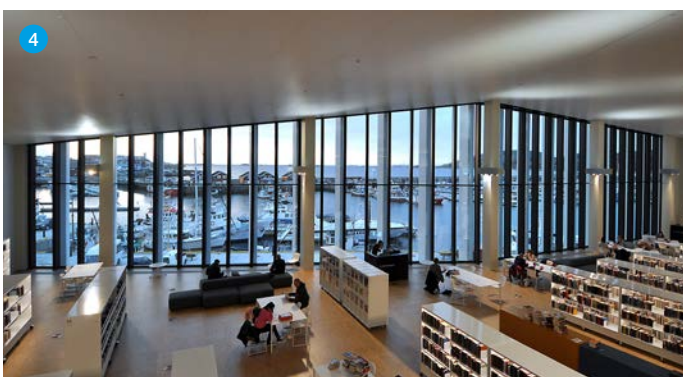
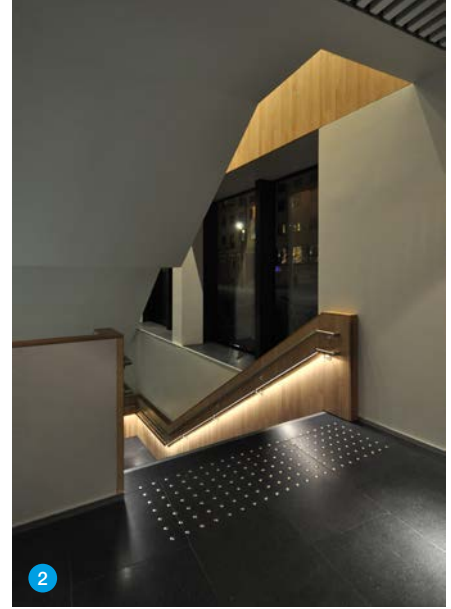
LYSPLAN

Akkurat nå jobber Trondheim kommune med en lysplan for hele Saupstad-Kolstad-området.

– Der jobber vi blant annet med et lyshierarki, som skiller sideveier fra hovedveier og bidrar til å identifisere ulike plasser, sier Magnhild Lunde, og forteller om omfattende brukervedvirkning (les mer på side 48).

Fra før er belysningen langs to strekninger ved Nidelva blitt oppgradert, basert på en tilsvarende, helhetlig lysplan. Turveien langs Trondheims signaturelv fremstår nå som varm og innbydende. Lysdesignere fra ZENISK har i planen i tillegg sørget for at historiske bygg, broer og vakre byrom langs ruten trer ut av skyggene, uten at lyset er sjenerende for omgivelsene.

– Nidelva er en sentral del av Trondheims identitet. Den nye belysningen bidrar til opplevelsen av Trondheim som en god by å bo i for alle. Belysningen gjør det lettere å orientere seg og former byrommet i mørket. Det bidrar til at flere opplever det å bevege seg langs Nidelva som trygt, også i den mørke årstida, mener Solveig Dale.

LYS I MØRKET: 1) Inngangspartiet til kulturkvartalet i Bodø – med integrerte led-lys i trappen. 2) Håndlister med innlagte lys – her i en trapp – gjør det enklere å orientere seg både i biblioteket og konserthuset. 3) Lys-styrken er skreddersydd de ulike områdene. Korridorene har 200 lux. Det varieres også mellom bruk av varmt og kaldt lys i løpet av døgnet. 4) Bokreolene i biblioteket er spesielt lyssatt, og lese-lys kan justeres opp til 800 lux. (Foto: Bjørnar Tønne/Byggenytt)

«Et prosjekt kan ødelegges hvis man ikke tenker helhetlig på dette fra starten. Lysdesign er et eget fag»

Dagfinn Nilsen
Bodø kommune

Stormen som lyser opp

Midnattssol og mørketid setter sitt preg på Bodø. Og da byens kulturkvarter skulle bygges, ble lyset satt i fokus også der.

Etter bombingene under krigen, ble en av Bodøs aller beste tomter en parkeringsplass. Men i 2007 ble det endelig bestemt: Kulturkvarteret Stormen skulle bli en realitet, bygges på indrefiletten, rett ved havnen. Syv år senere ble to bygg – et bibliotek, og et konserthus – åpnet.

– Kulturkvarteret skulle gjøre Bodø mer attraktiv med veldig høye ambisjoner på alle områder, både i forhold til universell utforming, design, miljø, og hele spekteret av gode mål, forteller Dagfinn Nilsen i Bodø kommune. Han var prosjektansvarlig for kulturkvarteret Stormen.

ET EGET FAGFELT

Arkitektkonkurranse er ikke hverdagskost i kommunen, og målet var at det skulle bygges noe man virkelig kunne være stolt av. Derfor kom også samarbeidet mellom London-baserte DRDH Architects, og lysdesignerne, Mari Gaasemyr og Marion Gardette fra Norconsult, tidlig i stand.

– Målet var at dette med lys og skilt skulle integreres. Man ser ofte at slikt henges på i ettertid, at det kommer inn litt tilfeldige løsninger som ikke er spesielt gode. Et prosjekt kan ødelegges hvis man ikke tenker helhetlig på dette fra starten. Lysdesign er et eget fag, påpeker Nilsen.

I Kulturkvarteret Stormen er bruken av lys dermed svært bevisst. Det gjelder både i forhold til overordnet design, lysstyrke, lysfordeling, og bruk av varme og kalde toner i lyset. På dagen er det kaldere, om kvelden varmere. Ute-kompensert belysning er det overordnede prinsippet. Det betyr at mengden tilført lys justeres i forhold til det naturlige lyset.

LESBARE BYGG

Bygg må ha en god lesbarhet. Smart bruk av lys skaper kontraster som gjør det enklere å orientere seg i byggene. Normal

synsretning er fremover og ikke ned. Da handler det vel så mye om hvordan vertikale flater belyses. Biblioteket og konserthuset har håndlister med innlagte lys, og korrekt lysstyrke i de ulike områdene: 200 lux i korridorene, 300 lux på informasjonstavlene, og leselys som kan justeres opp til 800 lux.

Også i resepsjonen er det sterkere lys enn ellers. I biblioteket er bokreolene spesielt lyssatt, og i trappeløsningen utendørs er det integrerte, innfelte lys i form av led-slanges. I tillegg har de jobbet for å unngå gjenskinns og blanding.

– Universell utforming – også med tanke på lys – var tema på alle prosjektmøtene vi hadde. Vi ba rådgiverne våre jevnlig redegjøre for hvordan de ivaretok universell utforming. Vi ville signalisere en holdning om at dette var svært viktig, minnes Nilsen.

HEDER OG ÆRE

I ettertid er det gjort noen mindre justeringer med blant annet enda bedre belysning av hovedinnganger.

Både før, og underveis i byggeprosessen, møtte Stormen mye skepsis og motstand. Men da det først sto ferdig, løyet kritikken. Kulturkvarteret har høstet en rekke priser, og var i 2015 en av tre nominerte til Norsk Lyspris, i kategorien «beste innendørsprosjekt». Det vant ikke, men fikk diplom.

Nå er Stormen i flittig bruk, og ifølge prosjektansvarlig Nilsen er folk glade i, og stolte av, bygget. Men han tror ikke brukerne egentlig merker så mye til bruken av lyset i det.

– Jeg tror ikke folk er så bevisst det når det først fungerer så godt, sier han.

Store vindusflater sørger for å slippe naturen helt inn, både i biblioteket og i konserthuset. Det er et mektig skue, både sommer og vinter.

– Disse tar inn utelyset på en helt egen måte. Og det er ingen lys-mester som kan kopiere det som naturen lager utenfor.

05: KOMPETANSEHEVING, KARTLEGGING OG MEDVIRKNING

Kunnskap gir resultater

Et gjennomgangstema for alle som jobber med universell utforming, er at tekniske forskrifter i praksis bare er minimumskrav. For å oppnå reell inkludering og bedre brukskvalitet for alle, må vi gå ett skritt lenger. Det krever kunnskap, kartlegging og medvirkning.

Først og fremst må en forståelse av hvorfor universell utforming er viktig og riktig for alle forankres i alle etater som har en finger med i spillet når offentlige bygg og uterom skal bygges, rehabiliteres og driftes.

Før man kan løse en utfordring, må man kartlegge behov, som igjen blir lagt til grunn for politiske og økonomiske prioriteringer.

De som vet best er de som selv kjenner hvor skoen trykker. Derfor er brukermedvirkning avgjørende for å finne gode løsninger.

I dette kapitlet viser vi eksempler fra kommuner som har gått grundig til verks for å heve kompetansen og spre kunnskap, kartlegge mangler og inkludere brukergrupper i planleggingen av nye og rehabiliteringen av gamle offentlige bygg og uterom. Et arbeid som legger et solid grunnlag for fornuftige økonomiske og politiske prioriteringer.

◀ FAGDAG OM UNIVERSELL UTFORMING: Odda kommune har som mål å øke kunnskapen om hvordan alle får lik tilgang til samfunnet. I oktober 2016 inviterte de til fagdag for politikere, medlemmer av råd, plankonsulenter og administrativt ansatte i Odda, samt i nabokommunene Kvinnerød, Kvam og Ullensvang og Hordaland fylkeskommune. For sammen tenker man bedre enn hver for seg. (Foto: Mikkel Meister/NTB scanpix)

EKTE INNFLYTELSE: 1) – Karusellen med sykler på! Og huskene! Thong Dang (15) og Paul Stafne Pfisterer (16) er ikke i tvil om hva de likte best på befaringene. Elevenes synspunkter danner grunnlag for hvordan uteområdet på den nye skolen skal bli. 2) Paul Stafne Pfisterer og ergoterapeut Urd Kari Yri minnes befaringene som senere ble vist frem på veggaviser. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

Elevene er ekspertene

Da uteområdet til den nye skolen skulle planlegges, ble de fremste ekspertene involvert: Elevene selv.

Nå: En travel byggeplass. Høsten 2018: En innflyttingsklar skole på 3700 kvadratmeter på Langhus utenfor Oslo. En skole for barn og unge med store, sammensatte lærevansker og behov for tilrettelagt undervisning. Etter 49 år skal Follo barne- og ungdomsskole få nye lokaler og ny adresse. Skolen er dimensjonert for rundt 60 elever, 50 ansatte, og koster 85 millioner.

Alt er nytt. Også måten å planlegge uteområdet på: Alle elevene ved skolen ble tidlig involvert, takket være et initiativ overfor skolen fra Ressursgruppen for universell utforming i Ski kommune: Var skolen interessert i medvirkning i en tidlig fase?

Elever og lærere dro på befaringer til andre skoler og lekeparker. De gikk systematisk til verks. Skolen har elever med ulike utfordringer i ulik grad knyttet til forståelse, bevegelse og sosial kompetanse. Elevene er delt i grupper etter ulike utfordringer. Gruppene fylte opp minibussen etter tur, inntok ulike uteområder og testet lekeapparater. Områdene fikk gjentatte besøk. For selv om en gruppe var begeistret, betød det ikke nødvendigvis at en annen konkluderte på samme vis.

EKTE MEDVIRKNING

– Alle har fått sagt noe om hva de synes er morsomst, og hvordan de har mest lyst til å ha det på den nye skolen sin, sier ergoterapeut Urd Kari Yri i Ressursgruppen for universell utforming i Ski kommune.

Opplevelsene ble dokumentert via veggaviser, og oppslutningen om lekeapparater ble skissert i diagrammer. Men én ting er at alle elevene fant ut hva de ønsket seg, noe annet er å sikre at brukernes stemme virkelig blir hørt. Det ble laget en felles oppsummering av elevenes innspill, som sammen med innspillene fra rektor, lærerne, FAU, verneombud og avdeling for drift i kommunen ble gitt videre til landskapsarkitekten som tegnet utomhusplanen for den nye skolen.

SNART NY SKOLE

Resultatet materialiserer seg om noen måneder:

– Lekeområdet i skolegården skal gi god plass til rullestoler, og alle skal kunne bevege seg trygt og enkelt. Området foran skolen blir oversiktlig og lett å orientere seg i – og selvfølgelig i tråd med kravene til universell utforming. Underlagene blir forskjellige; både asfalt, støtsand og gummidekke blir tatt i bruk. Gress blir det lite av. Dette området skal bli ganske flatt, og har god plass mellom alle apparatene. Det er ikke vanskelig å lage en skolegård som er godt universelt utformet, sier Urd Kari Yri, og legger til:

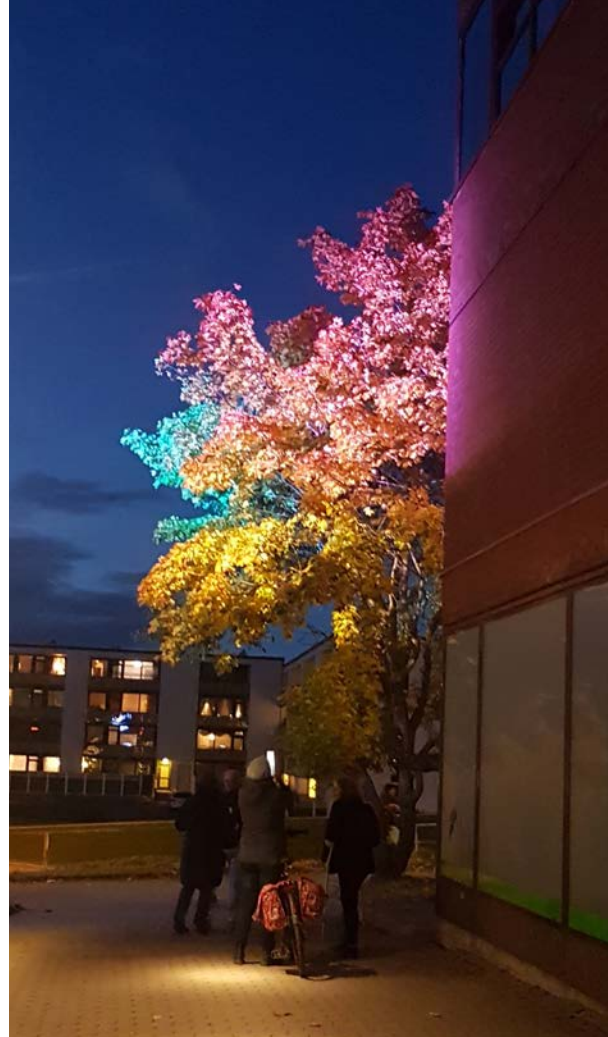
– Men kravene til universell utforming må aldri bli en sovepute for ikke å lage en skolegård som gir alle elevene mulighet til utfoldelse og utfordringer på sitt nivå. På Follo barne- og ungdomsskole er det mange motorisk sterke elever som har stort behov for motorisk utfoldelse i hverdagen.

STØRRE NYTTEVERDI

– Det fantastiske med den fremtidige skolegården er at den også har et område med skog! Langsmed den ene siden av skolebygningen ligger skogen. Her er det duket for oppdagelsesferder og andre aktiviteter, og på vinteren blir det akebakke ned fra skogen, sier Yri.

At alle elevene ble involvert, har gitt ekstra ringvirkninger. Brukermedvirkningen har hevet nytteverdien til den fremtidige skolegården, og gitt elevene et sterkt eieforhold til den. En ekstra bonus er at deltagelsen i planleggingen har blitt en god start på forberedelsen til flyttingen for elevene. Det er ekstra viktig på en skole som denne, hvor noen kan synes det er utfordrende med endring.

Til høsten får elevene se sine innspill omsatt i praksis. Litt ekstra organisering og arbeid. Det er det eneste den tette brukermedvirkningen har krevd. Prismessig har det ikke hatt noe å si. Gevinsten? Engasjerte skoleelever som er tatt på alvor.

AKTIV DELTAKELSE: Mange ville være med da Trondheim kommune inviterte beboere i tre borettslag med på workshop for å lære mer om universell utforming av nærmiljøet. Beboerne evaluerte blant annet prøvebelysning i en undergang. (Foto: Solveig Dale og Rolf Ivar Svendsli/Trondheim kommune)

Kunnskap gir bedre medvirkning

– Når folk kan mer om universell utforming, gir de også bedre og riktigere innspill når de blir invitert til å medvirke, sier Solveig Dale. Hun ledet prosjektet belysning og universell utforming i Trondheim kommune – et av flere delprosjekt i områdeløftet Saupstad/Kolstad.

Kommunen inviterte derfor beboerne i tre store borettslag til workshops. Gjennom fire kvelder våren og høsten 2017 fikk beboerne innblikk i hva universell utforming er, og ble satt på prøve med svaksyntbriller og rullestol i eget nabolag. De fikk også møte en person med nedsatt syn, som fortalte om sine utfordringer.

Den mest populære workshopen handlet om belysning. Beboerne ble tatt med ut for å se på ulike former for prøvebelysning i nabolaget. Deres innspill blir viktige i det videre arbeidet med lysplanen for området (Les mer på side 40).

– Medvirkning og innbyggerinvolvering er sentrale elementer i lokalsamfunnsutviklingen i kommunens områdeløftprogram,

påpeker Hilde Våbenø Markussen, programleder for områdeløft Saupstad-Kolstad.

– På workshopene deltok både unge og eldre, og folk med ulik landbakgrunn. Det var utrolig positivt. Flere hadde aldri vært med i medvirkningsprosjekter tidligere, sier Markussen, og legger til at å forebygge utenforskap også er viktig for å leve opp til idealet om et samfunn der alle kan delta på lik linje.

Programlederen tror at noe av nøkkelen til suksessen var at styret sto som medarrangør, og at workshopene foregikk på hjemmebane. Dessuten var det en motivasjonsfaktor at borettslagene ønsket å investere i ny belysning.

– Folk opplevde at deres innspill kunne påvirke valg av framtidige løsninger for trygghet og trivsel i eget bomiljø, sier Markussen, og legger til:

– Universell utforming forstås ikke lenger som tilrettelegging for de få med særskilte behov, men som et bidrag til at bydelen blir et bedre sted «for alle».

DUGNAD: Elever fra Montessorrskolen Morgan var blant de 50 innbyggerne i Gratangen som hjalp til å bygge gabioner – som omkranser den nye sansehagen. (Foto: Rita Roaldsen)

Bygger sansehage på dugnad

50 frivillige stilte opp da gabionene til steingjerdet som omkranser den nye sansehagen ved Gratangen sykehjem i Troms skulle fylles.

– Vi hadde fått noen midler, men hadde ikke nok til byggingen. Skal du få ting gjort så er dugnad en fin metode i små kommuner, mener folkehelsekoordinator Rita Roaldsen i Gratangen kommune, som teller 1122 sjeler. En idé lokalbefolkningen syntes var så god, at det var kamp om å få være med da byggingen startet i oktober 2017.

Sansehagen skulle kantes med gabioner, og alle skoler, lag og foreninger som bidro til å fylle nettingburene med stein vil få navnet sitt på muren når sansehagen står helt klar sommeren 2018.

– Jeg tror folk syntes det var litt artig å få være med og gjøre en innsats for sykehjemmet. Alle har jo et forhold til det. Enten har de hatt, eller så vil de få familiemedlemmer der, sier Roaldsen, og legger til at de også planlegger å tilby skoler og lag å ha ansvaret for å vedlikeholde egne bed.

Når den 350 kvadratmeter store universelt utformede sansehagen står klar, vil den med sine benker, bed, fontene, pergola, bålpanne, stauder, bærevkster og sommerblomster bli en møteplass for hele kommunen. Et sted for utveksling mellom generasjoner. For i tillegg til sykehjem, eldreboliger og omsorgsleiligheter, omkranses sansehagen av barnehage og skole, butikker og boliger.

«Nettverksbygging er det beste når vi skal dele erfaringer»

Stig Wathne
Stavanger kommune

Regional erfaringsutveksling

De seks Rogalandskommunene som er med i KS-nettverket for universell utforming, får «ekstraservice» fra fylkeskommunen – som har etablert et eget avleggernetverk for erfaringsutveksling.

LÆRER AV HVERANDRE: 1) Stemningen var god da nettverksmedlemmene fikk omvisning i svømmeanlegget Gamlingen, som stod klart i juni 2017. 2) På befaringen fikk deltakerne blant annet se den fine rampen, som får store og små, med og uten hjul, ut i bassenget. – Det er mye mindre stigmatiserende å kunne komme uti for egen maskin, enn å bli heist ned. Og så er det et godt eksempel på at det som er nødvendig for noen, er bra for alle. Rampa blir mye brukt av barn som lærer å svømme, forteller Stig Wathne. 4) Det utendørs svømmeanlegget brukes året rundt. 4) Stig Wathne var vert for nettverksmøtet i Stavanger. (Foto: Jan Inge Haga)

– I fylkesdelplanen om universell utforming er kunnskap og kompetanse satsningsområde nummer én, forteller Linda Nilsen Ask, prosjektleder for universell utforming i Rogaland fylkeskommune.

Å lage et eget opplegg for kommunene som deltar i KS-nettverket, bød på en gylden anledning til å leve opp til målsetningen – og hjelpe engasjerte kommuner å ta enda et steg i retning av mer inkluderende lokalsamfunn.

Med økonomisk støtte fra Bufdir har fylkeskommunen lagt et løp over halvannet år. Første samling, i mars 2017, ble i sin helhet viet Rogaland fylkeskommunes eget trumfkort: En innføring i nettressursen Tilgjengelighet.no – for registrering, formidling og deling av informasjon om tilgjengelighet.

– Dette er et viktig verktøy for å sikre målrettede tiltak og følge opp fylkesdelplanen for universell utforming, forklarer Nilsen Ask. (Les mer om Tilgjengelighet.no på s. 53)

FOKUS PÅ UTEOMRÅDER

I den videre nettverksoppfølgingen har fylkeskommunen blinket ut uterom som hovedtema. Hver av de seks kommunene – Stavanger, Time, Sandnes, Karmøy, Randaberg og Sola – har fått i oppgave å arrangere en temadag og befaring for de andre deltakerne og fylkeskommunen.

I desember var det Stavangers tur. De valgte å vise frem svømmeanlegget Gamlingen og friområdene rundt.

– Det er mye folkehelse i universell utforming. Derfor valgte

vi å vise frem det utendørs badeanlegget Gamlingen i Vålåndsparken, hvordan det føyer seg inn i det store friområdet rundt Mosvatnet, og hvilke grep vi har gjort for å gjøre det hele tilgjengelig for alle, forteller Stig Wathne.

Han hadde invitert med representanter fra Statens vegvesen, landskapsarkitekter og arkitekter, som har hatt en finger med i utviklingen av området.

NETTVERKSGLEDER

– Nettverksbygging er det beste når vi skal dele erfaringer, mener Wathne, og legger til at det er ekstra nyttig med et regionalt nettverk.

– De seks kommunene i avleggernettverket har for eksempel de samme klimautfordringene i uterom, med mye regn og vind, men nesten aldri snø. Vi kan diskutere løsninger basert på vårt klima. Å se hvordan Østlandet eller Midt-Norge har løst det, i uterom som må tåle store snøfall, er ikke like relevant, påpeker Wathne.

– Befaringer gir god kunnskapsoverføring, og vi har hatt noen utrolig gode diskusjoner. Prosjekter med utfordringer gir best lærdom. Det blir ikke like gode diskusjoner når alt stemmer, mener Linda Nilsen Ask. I 2018 er det duket for befaringer i nye kommuner. Nilsen Ask håper også å få til en studietur til Trondheim, som er kjent for sitt gode arbeid med uterom.

Tar master i universell utforming

– Vi ødelegger nesten idealet om universell utforming ved å bruke ordet tilgjengelighet i samme setning, mener Marcus Zweiniger.

Som masterstudent i universell utforming har han fått muligheten til å ta et skritt ut av rollen som landskapsarkitekt og fagansvarlig for universell utforming i Teknisk avdeling i Bodø kommune, og tenke lange og store tanker om hva dette egentlig handler om.

– Når vi snakker om tilrettelegging, så snakker vi om tiltak ment for enkeltindivider, gjerne med en medisinsk diagnose. Når vi snakker om universell utforming, så dreier det seg om løsninger som ikke bare fungerer for alle, men er bedre for alle, fortsetter Zweiniger.

– Jeg har fått veldig stor interesse for universell utforming, blant annet gjennom deltakelse i KS-nettverket. Men jeg følte jeg trengte kunnskap for å kunne argumentere bedre for hvorfor det er viktig. For hvorfor vi må levere mer enn det vi får til ved å bla opp i tekniske forskrifter, forteller Zweiniger om hvorfor han begynte på profesjonsstudiet i «Universelt design og tilgjengelighet» ved Aalborg universitet København – det eneste profesjonsmaster-utdannelsen i universell utforming i Norden.

Studiet er basert på jevnlig samlinger i København og rettet mot deg som er i jobb.

– Jeg merker allerede at det er lettere å argumentere når jeg er med på befaringer, forteller Zweiniger, som begynte på studiet høsten 2017 og vil være ferdig med siste modul våren 2019.

Unik database i Rogaland

Rogaland fylkeskommune har utviklet nettsiden Tilgjengelighet.no, som et verktøy for å registrere, formidle og dele informasjon om tilgjengelighet.

– Nettstedet er blitt et viktig verktøy for å sikre målrettede tiltak for å følge opp fylkesdelplanen om universell utforming, og gjøre bygg, anlegg og uteområder mer tilgjengelige, forklarer Linda Nilsen Ask, rådgiver for universell utforming i Rogaland fylkeskommune.

Informasjonen som til nå er registrert i databasen, har blant annet resultert i utsendelse av 120-avviksrapporter til tannklinikker, videregående skoler, kulturbygg, rådhus og hoteller i løpet av 2017.

– Målet er at rapportene skal være til hjelp i det videre arbeidet med å gjøre de ulike arenaene tilgjengelig for alle, som et grunnlag for utbedringer og tiltak, forklarer Nilsen Ask.

Databasen er også et viktig verktøy for både offentlige og private beslutningstakere som grunnlag for å utvikle indikatorer om universell utforming og prioritere tiltak. Det er mulig å legge inn data fra ulike kartleggingsmetoder.

– Data fra Tilgjengelighet.no ble i 2017 også gjort tilgjengelig

for utviklere av informasjonsverktøy til bruk på smarttelefon og andre plattformer, forteller Nilsen Ask.

Rogaland fylkeskommune har nemlig utviklet en API (applikasjonsprogrammeringsgrensesnitt) som gjør det mulig å integrere data fra nettsiden med andre kilder. Informasjon fra nettsiden kan også kombineres med for eksempel informasjon om offentlig transport, reiselivsinformasjon eller ulike kartportaler.

– For eksempel kan dataene brukes som grunnlag for en APP, som forteller folk hvor det finnes tilgjengelige restauranter i området der de er, sier Nilsen Ask. Her er det bare kreativiteten til utviklerne som setter grenser.

Rogaland fylkeskommune mener nettstedet er blitt så godt, at drift og videreutvikling bør overtas av staten – slik at hele landet kan dra nytte av det. Tiden vil vise om statlige myndigheter napper på ideen.

tilgjengelighet.no

Deler på intranett

Nes kommune på Romerike har etablert en egen, tverrfaglig arbeidsgruppe, som møtes én gang i måneden for å diskutere hvordan lokalsamfunnet kan bli mer inkluderende. I gruppen sitter representanter fra blant annet planavdelingen, skoleetaten, eiendomsavdelingen, helse og byggesak.

– Vi fant ut at vi trengte et sted der all informasjon om hva som foregår i kommunen når det gjelder

universell utforming ble samlet, forteller Roar Aarnes, driftsingeniør i Nes kommune.

Dermed så en ny intranettside dedikert universell utforming dagens lys. Her samles også alt relevant lovverk, interessante lenker og presentasjoner, og alt annet en kommunalt ansatt kan ha nytte av når idealet om universell utforming skal integreres i alle etater og prosesser.

NY ADKOMST: Elever fra anleggsgartnerlinja på Solør videregående skole bygger ny adkomst til Hof kirke i 2015. Fra venstre: lærer Steinar Varpe, elevene Jan Sverre Tasigtil, Allexander Stortiset og Steffen Korneliussen. (Foto: Sverre Vigen/Østlendingen)

Engasjerte lokalbefolkningen

Da kommunene Grue, Våler og Åsnes jaktet på lavthengende frukter for å gjøre lokalsamfunnet mer inkluderende, ba de kommunens innbyggere om hjelp.

– Fordelen ved å be innbyggerne om innspill for å kartlegge hindringer, er at vi treffer riktig. Vi kan prioritere det som faktisk oppleves som hindringer i folks hverdag, forteller Jenny Thorkildsen, helse- og miljøkonsulent i de tre Hedmark-kommunene.

– Thorkildsen forteller at de kom i kontakt med befolkningen via alt fra sosiale medier, radio og lokalaviser, til flyere og oppslag der folk ferdes og møtes – som kjøpesentre, eldresentre og legekontorer. I samarbeid med Rådet for likestilling og

funksjonshemmede, teknisk avdeling og ergoterapeut-tjenesten i kommunene, gikk de gjennom de 60 innspillene, prioriterte tiltak og sendte forslag til utbedringer til den enkelte virksomhetseier – både kommunale og private.

Hof kirke i Åsnes kommune var blant dem som tok stafettspinnen og bygget ny adkomststrampe.

– Under tilsynet fikk vi høre om en rullestolbruker som ikke kom seg tidsnok ut til å være med på en jordfestelse, fordi det var så vanskelig å komme seg inn og ut av kirken, forteller Thorkildsen.

Utbedringene som sikrer at alle som er avhengig av hjul verdig deltakelse i kirken, ble delvis finansiert med kollekt.

Gjøvik høstet lavt- hengende frukter

Dårlig belysning, manglende handikap-parkering, og handikaptaletter brukt som lagerrom. Inspirert av KS-nettverket for universell utforming, kartla Gjøvik kommune «lavthengende frukter» i 34 kommunale bygg.

De har bokstavelig talt sett lyset på Grande skole i Gjøvik: Etter kartleggingen ble en rekke utdaterte lysarmaturer byttet ut med moderne, effektive utgaver. Adskillig bedre belysning er bare én av mange mangler som er utbedret takket være kartleggingsprosjektet.

I første omgang leide kommunen et rådgiverfirma, og brukte en skole som kartleggings-case.

– Men vi syntes vi brukte mye penger på lite. Så vi engasjerte heller en ergoterapeut i en 50 % prosjektstilling, forteller Erik Månun, eiendomsforvalter i Gjøvik kommune.

Kombinasjonen av ergoterapeuten og IK-Byggs kartleggingsverktøy var effektivt. 100.000 kvadratmeter er gjennomgått: Mange bygg var dårlig merket. En rekke trapper manglet trappeneser, fare-felt og oppmerksomhetsfelt.

Glassmerking var det også dårlig med. Og både korridorer og dører hadde manko på kontraster. For ikke å snakke om døråpnere. Og altså gode nok lysarmaturer. Flere steder var handikap-toalettene brukt som lager, og korridorer ufremkommelige.

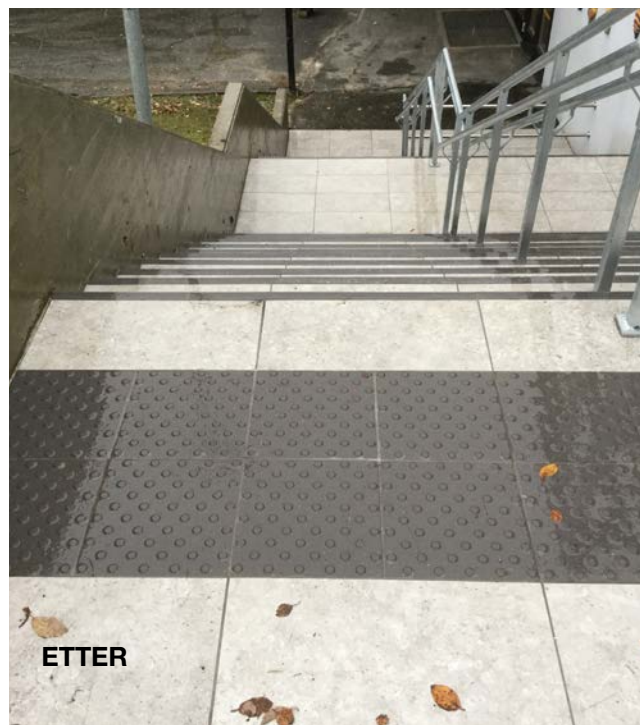
Nå er det laget tiltaksplaner for hvert bygg. Prosessen ga Gjøvik kommune kompetanse om universell utforming i egen organisasjon. Både via ergoterapeuten, og i form av opplæring av vaktmestrene.

– Noe er selvsagt store, kostbare løft, som å montere heis. Men vi kommer langt med å være bevisste, sier eiendomsforvalter Erik Månun.

«Vi kommer langt med
å være bevisste»

Erik Månun
Gjøvik kommune

FØR: Det var vanskelig å skille trappetrinnene fra hverandre. ETTER: Trappeneser var det som skulle til. (Foto: Gjøvik kommune)

06: DIVERSE

Inkludering som rettesnor

Tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne er nedfelt i en egen FN-konvensjon og er et delmål i FNs bærekraftsmål for 2030.

I Norge er det et politisk mål at samfunnet skal være universelt utformet, slik at alle har like muligheter til å delta i samfunnet. Derfor ratifiserte Norge FN-konvensjonen om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne i 2013, og leverte sin første statusrapport i 2015.

Universell utforming bidrar til å nå både nasjonale og internasjonale mål. For å være et inkluderende samfunn, må vi ta med oss denne metoden, denne måten å tenke på, inn i all samfunnsutvikling.

I dette kapittelet samler vi et knippe eksempler som viser hvordan idealet om universell utforming blir integrert i stadig flere prosesser og prosjekter i norske kommuner og fylkeskommuner. Det gagnar ikke bare mennesker med nedsatt funksjonsevne. Det er bra for oss alle.

◀ ENKELT OG NYTTIG: Universell utforming dreier seg ofte om kreativitet og gode ideer, mer enn penger og TEK17-krav. Som her, i Ljabrubakken Omsorg+ i Oslo. En smart detalj på gelenderet gjør det lettere å orientere seg og å evakuere bygget – taktil skrift og punktskrift som viser hvilken etasje du er i og hvilken vei som er opp. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

FELLESSKAP: 1) Både utvendig og innvendig er Seniorhuset utsmykket med grafittkunst. Det var en happening i seg selv da kunstneren jobbet med kunstverkene. 2) Karine Næss Gaarder (75) lider av demens og har brukt Seniorhuset flittig på dagtid. Nå vurderer hun å flytte hit. – Det blir rart å ikke bo hos seg selv, men hjemme kan det være ensomt, sier hun. 3) Kari Storsveen (88) ler av alle bruksanvisningene som følger med velferdsteknologien i leiligheten. – Det blir fint å kunne få hjelp hvis minnet svikter, sier hun om fellesskapet i Seniorhuset. 4) Heidi K. Nordal er primus motor for Seniorhuset. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

En møteplass på tvers av generasjoner

Et inkluderende samfunn dreier seg om mer enn at de fysiske rammene legger til rette for at alle kan delta. Seniorhuset i Pastor Fangens vei i Oslo tar også grep om sosiale relasjoner og har vyer for nærmiljøet.

– Vi ser først og fremst på oss selv som en møteplass, forteller enhetsleder for Seniorhuset, Heidi K. Nordal.

Et poeng som understrekes av barnehagebarna som traller glade forbi i det vi går inn.

– Vi deler sansehagen der ute med dem og spiser ofte sammen. På Halloween hadde vi felles fest. Ungdommer fra en bolig for psykisk utviklingshemmede i nærheten kommer hit på søndager for å bake, forteller Nordal.

Seniorhuset ligger ett hakk lenger ned på omsorgsstigen enn en Omsorg+ bolig. Her er det ikke døgnbemanning. Beboerne leier universelt utformede leiligheter. De som vil kan delta i et felleskap i fellesarealene, som også fungerer som møteplass for andre eldre i området. Trenger de servicetjenester, blir det etablert på linje med tilbudet til andre hjemmeboende eldre.

GODT LIV FOR DEMENTE

– Jeg tror folk vil klare seg lenger på et lavere omsorgsnivå, dersom de føler seg aktive, trygge og inkludert, sier Nordal.

Seniorhuset er særlig tilrettelagt for personer med demens. I andre etasje er det et bofelleskap for personer med demens, fordelt på syv leiligheter.

– Vi er også opptatt av at alle skal få bruke de ressursene de har. For selv om de har både fysiske- og kognitive funksjonsutfordringer, er det mye de kan bidra med, fortsetter Nordal.

Beboerne oppfordres for eksempel til å være gode naboer og hjelpe hverandre.

– Det trengs jo ikke en kommunalt ansatt vaktmester, dersom naboen kan hjelpe deg å sette i ny lyspære, påpeker Nordal.

SAMSPILL

Seniorhuset var egentlig en trygdebolig, som ble rehabilitert til et universelt utformet bygg med leiligheter for seniorer. Men så utviklet det seg til et Seniorhus, med både leiligheter og en møteplass for eldre, hvor aldersvennlighet er viktig del av hverdagen.

– Vi må tenke nytt og sørge for at folk kan være selvhjulpne og inkluderte, sier Jan Tore Lindskog, rådgiver for universell utforming i det kommunale foretaket Omsorgsbygg i Oslo kommune.

– Jeg har utfordret Omsorgsbygg på dette med å bygge naboskap og nettverk, og legge til rette for at folk ser lyst på livet og har lyst på livet, sier Nordal.

Og Lindskog har villig latt seg utfordre.

– Når vi nå skal bygge et sykehjem i nærheten også, så må vi regulere inn servicefunksjoner som legesenter, og næringsvirksomhet, som matbutikk og apotek. Og de må ha personale som har kunnskap om hvordan å forholde seg til demente, ja da snakker vi inkludering, sier Lindskog entusiastisk, og legger til:

– Skal man få til noe slikt som her på Seniorhuset, så må man ha de rette ressursene, sier Lindskog, og skotter bort på Nordal. Hun er viden kjent i Oslo kommune som en kvinne med meningers mot om hva fremtidens eldreomsorg skal og kan være.

RULLET MED RUSSEN

– Jeg hadde aldri vært i en russebuss før, jeg, ler Kari Storsveen (88), og forteller om da Seniorhuset rullet med russen i mai.

Storsveen har flyttet tvers over gaten fra familiens villa og til Seniorhuset.

– Jeg så huset vokse frem og tenkte at der vil jeg bo. Og her er det godt å være. Jeg har fått et nytt hjem, nye venner, en vakker hage med kyllinger og benker, kan reise med elektrisk tremannssykkel til byen, være med i litteraturgruppe og spise middag med ungdom, forteller Storsveen.

– Kari har virkelig tatt til seg det jeg har sagt om at det aldri er for sent å få nye venner. Og generasjoner hører sammen. Det naturlige er å være del av et miljø, ikke bare være rundt andre eldre hele tiden, sier Nordal.

LETT Å FINNE FREM: 1) Varme i ledelinjene på Nesoddtangen sørger for at Gunnar Johansen kan bruke dem også når snøen faller. Her med prosjektleder Dagfinn Mahle i Akershus KollektivTerminaler FKF, ved kollektivterminalen på Aker Brygge. 2) Et taktilt kart gjør det mulig for svaksynte og blinde å selv finne riktig ferge og kai. 3) Gult er kult langs kaikanten ved kollektivterminalen på Nesoddtangen. Det øker sikkerheten for alle. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

○

Kollektivterminaler som synes!

Med sine 20.000 daglige reisende, er strekningen mellom Nesoddtangen og Aker Brygge en av landets mest trafikkerte fergesamband i antall passasjerer. Nå er kollektivterminalene i hver ende blitt lettere å bruke for alle.

Selv med bare 13 % syn på ett øye, har svaksynte Gunnar Johansen ingen problemer med å orientere seg på kollektivterminalen på Aker Brygge i Oslo. Ledelinjer, kontrastmarkeringer og bevisst lyssetting viser vei til både Nesoddfergene og lokalfergene til Bygdøy og øyene i fjorden. Knallfargede og taktile kaikanter sørger for at han ikke havner i vannet, et taktilt kart forteller ham hva som er hvor, informasjonssystemet forteller hvor og når fergene går – både skriftlig og ved hjelp av lydoppløsing.

– Det er absolutt blitt enklere for svaksynte å bevege seg her. Men alle har faktisk en fordel av disse oppgraderingene, enten man ser dårlig eller godt, mener Gunnar Johansen.

For farger og kontraster, taktile og naturlige ledelinjer hjelper alle å orientere seg raskt og effektivt.

BRUKERMEDVIRKNING

Som brukerrepresentant, utpekt av det fylkeskommunale rådet for mennesker med nedsatt funksjonsevne, har Johansen hatt en finger med i spillet.

– Brukermedvirkning var viktig for å få et godt sluttresultat, mener Dagfinn Mahle, prosjektleder i Akershus fylkeskommune.

Det ligger en grundig planleggingsprosess bak oppgraderingene både på Nesoddtangen og Aker Brygge

kollektivterminaler – som stod klare i 2017. Startskuddet var en rapport, der utfordringer og behov ble kartlagt

– Det hele er godt gjennomtenkt. Vi samarbeidet både med brukerrepresentanter og et konsulentfirma, forteller Mahle.

INTEGRERT

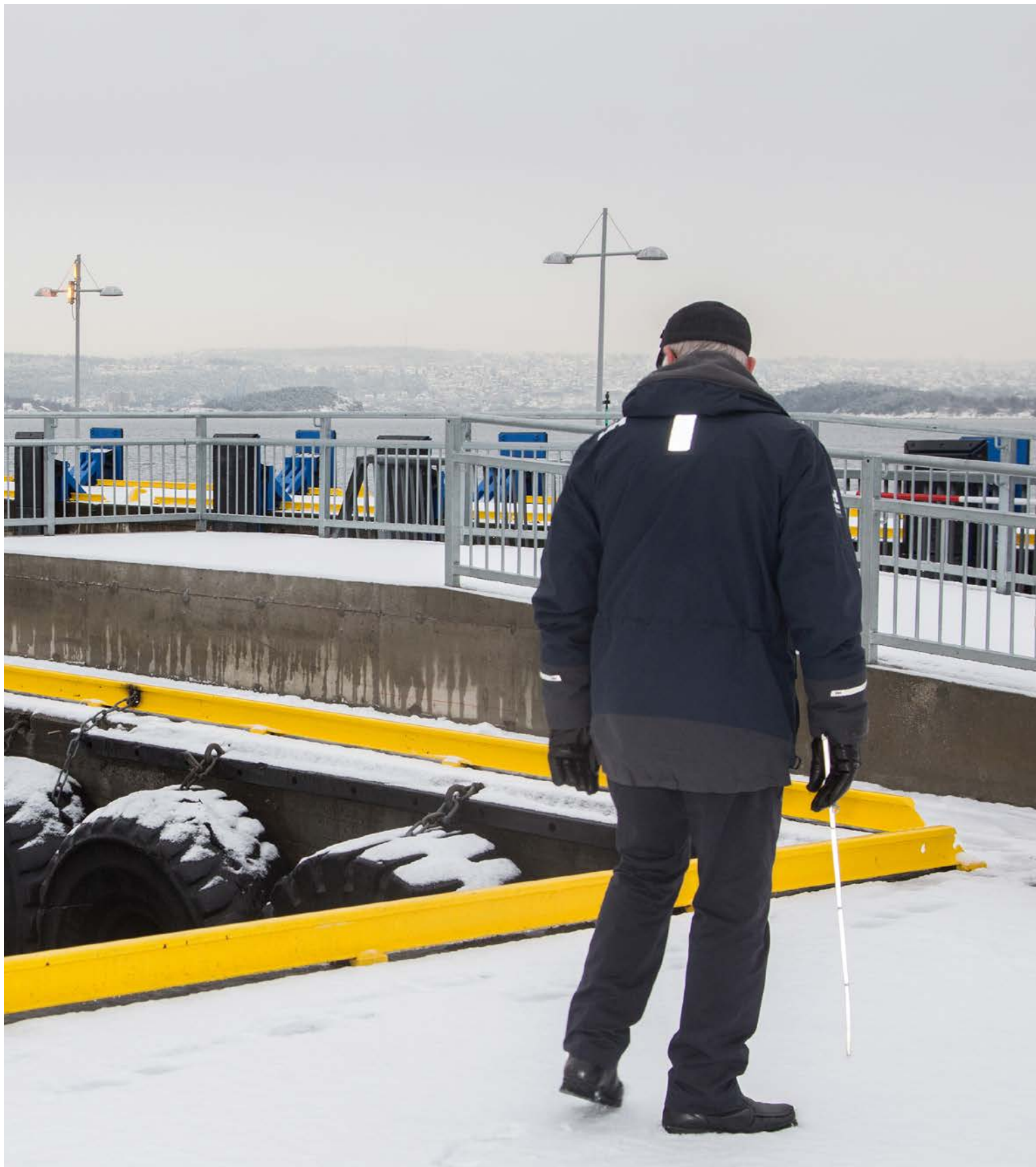
– For å få et godt sluttresultat, var det viktig å se på hele området som en større helhet, ikke som et isolert tiltak, fortsetter Mahle.

På Nesoddtangen er fergesambandet integrert med bussnettverket, mens på Aker Brygge-siden ligger sentrum for passasjerenes føtter. Trikker og busser er tilgjengelige fra den tilstøtende Rådhusplassen. Visuelt er fergeterminalen integrert med Aker Brygge for øvrig, når det gjelder både farge- og materialvalg.

I tillegg til tiltakene som letter orienteringen på kollektivterminalene, har Akershus fylkeskommune gjort en rekke tiltak for å bedre fysisk tilgjengelighet – blant annet bedre ramper, som gjør at ingen som er avhengig av hjul trenger ekstramuskler for å komme seg inn eller ut.

– Rampene er oppvarmet, slik at snøen smelter, det samme er de taktile ledelinjene på Nesoddsiden, sier Mahle.

«Brukermedvirkning var viktig for å få et godt sluttresultat»

Dagfinn Mahle
Akershus KollektivTerminaler FKF

GJENSIDIG FORSTÅELSE: 1) Taktilt orienteringskart til fergen. 2) – Det er så greit å bruke disse båtene. Landgangen er bred, det er lett å komme inn, god plass for oss å sitte sammen her inne, og alt er på ett plan. Det sier Elisabeth Hansen, mamma til Sebastian (6), som har CP og sitter i rullestol. 3) – God planlegging gir bedre båter uten særlig større kostnader, sier Tomas Nesheim, fagleder for universell utforming i Kolumbus AS. 4) Bred dør, speil i riktig høyde, dorullen innen rekkevidde og tilstrekkelig plass. Tomas Nesheim og driftsinspektør Rune Langvik i Nordled viser frem toalettfasilitetene ombord. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

Alle mann om bord

Høye terskler og bratte landganger er historie. Her er fergen som får alle mann ombord. Nybrottsarbeidet har satt standarden for universell utforming av båter, både i Norge og i utlandet.

Langtrukne måkeskrik ved Fiskepirterminalen i Stavanger. Hurtigbåten kommer. Landgangen siger mekanisk ned, ilandstigningen er effektiv.

Noe av hemmeligheten er det falske dekket: Sjøfartsdirektoratet beordrer dørterskel på minst ti cm. Det er kronglete. Mye smartere med et dekk oppå dekket, med en glippe som sluser vannet igjennom.

– Universell utforming er i grunn ikke så komplisert, det er mye selvfølgeligheter. Du må bare få folk til å tenke i en litt annen bane.

Slik oppsummerer Tomas Nesheim arbeidet som fagleder for universell utforming i Kolumbus AS, Rogalands kollektivtraffikkselskap. Tankegangen har sørget for at båtene til Norled AS, som har vunnet kontrakten på Kolumbus' ruter, er blitt bra for brukerne og business for rederiet.

Også for Brødrene Aa i Hyen, verftet som bygget båtene, er tilgjengelighet god butikk. Brødrene Aa har solgt tilsvarende båter til Sverige, Kroatia og Kina. Og i år fikk deres båt «Vision of the Fjords» Dogas innovasjonspris for sin inkluderende design.

ET BENKEFORSLAG

14 år tidligere: Et benkeforslag i fylkestinget ønsker en fylkesdelplan for universell utforming i Rogaland, inkludert for kollektivtrafikken.

Tomas Nesheim skal lage en handlingsplan for Kolumbus. Nordled vinner anbudet på hurtigbåtrutene i Ryfylke. Dermed skal kollektivselskapet, rederiet og verftet utvikle fremtidens båter.

Resultatet ble blant annet hurtigbåten Helgøy Glimt. Landgangen er sklisikker, og lengre enn kravet. Inne: Tredimensjonalt informasjonsskilt med standardiserte

piktogrammer. Støtthåndtak i 90 cm høyde, teppe som demper lyd, aluminiumslister som gir retningsinformasjon for de med blindestokk.

Teleslynge, matt maling for å unngå skinn og sterke reflekser. Lyspunkter på rekke over gulvarealet, ulike farger på seteradene til høyre og venstre – alt gjør det lettere for svaksynte.

BRA FOR ALLE

Maskinen som validerer billetter er plassert i riktig høyde for rullestolbrukere, kiosken likeså.

– Jeg pleier å si at det som er nødvendig for noen stort sett er bra for alle, sier Tomas Nesheim.

Før: Ofte brattere, smalere landganger. Kronglete vei derfra og til inngangsdøren. Høye dørterskler, trinn ned til salongen, ingen HC-toaletter, ingen stellerom, heller ingen plass til barnevogn eller rullestol. Og tiltak for syns- og hørselshemmede var en sjeldenhet.

ET FELLES MINIMUM

Å forene ulike behov var en utfordring. Godt lys for noen, blender andre. Blinde trenger fire cm høye kanter, det er ikke bra for rullestolbrukere.

– Universell utforming er minste felles multiplum. Vi skal være fornøyd om det er bra for 80 %, og brukbart for resten, sier Nesheim.

Festespør for rullestoler i gulvet. Elektrisk døråpner til toalettet. Speil som passer alle. Alarmknapp 25 centimeter over gulvet. Dorullholder alle rekker.

Nesheim synes det er fint å se hvor langt man kan komme med sunn fornuft. Og prismessig?

– Det koster ikke mer enn et viskelær å flytte en strek på en tegning.

ET GODT EKSEMPEL: Madlamark skoles motto er: «Et godt sted å være, et godt sted å lære». Et motto skolen snart kan endre til «Et godt sted å være, et godt sted å lære – for alle». For når Madlamark nå skal bygges på ny, står universell utforming høyt på agendaen. (Foto: Margrethe Hjørdeng/Madlamark skole)

Totalentreprise – en UU-trussel?

Stavanger kommune har tatt grep for å sikre at totalentreprise for byggeprosjekter ikke blir en trussel mot universell utforming.

– Ved totalentreprise vil man vanligvis, som byggherre, være prisgitt kompetansenivået til den valgte anbyderen, sier Stig Wathne, rådgiver i Stavanger kommune.

– Anbyder har ansvaret for design og løsninger, innenfor de rammene som er lagt inn i anbudsdocumentene. Det betyr at man får det man har beskrevet, og ellers kun minimumsløsninger innenfor de tekniske byggeforskriftene. Å si at det er nok betyr at vi mener minimum er godt nok. Det holder ikke for en kommune med en visjon om å «gå foran», påpeker Wathne.

Når Madlamark skole nå skal bygges på ny, blir det en test på hvordan kommunen kan sikre gode løsninger også ved totalentreprise. Kommunen, som byggherre, har laget en utførlig funksjonsbeskrivelse for universell utforming, som skal legges til grunn for anbudet. Alle som ønsker å legge inn anbud må delta på et orienteringsmøte, der kravene til universell utforming blir ett av temaene. Og kommunens krav er absolutte.

– Jeg tror vi med dette legger grunnlaget for et bedre skolebygg enn om entreprenøren får opptre på egne bein og bare forholder seg til TEK10, sier Wathne, og understreker at metoden krever oppfølging på detaljnivå i hele prosessen.

DESIGN OG FUNKSJON: Det nye leskuret ved Stokmarknes sykehus viser at et funksjonelt byggverk også kan være arkitektonisk friskt og freidig! Den nye bussholdeplassen er godt integrert med universell adkomst til blant annet Stokmarknes sykehus, inkludert en sittebenk i muren for dem som trenger en pust i bakken. (Foto: Linda Grønning/Statens vegvesen)

Farger og kontraster i Stokmarknes

Nå er det blitt både tryggere og lettere tilgjengelig å reise med buss til Stokmarknes sykehus i Hadsel kommune i Nordland.

Holdeplassen, som før bestod av et gammelt betongskur på en bred veiskulder, er blitt utvidet til en ensidig toveis holdeplass, der ventearealet ligger på en egen universelt utformet plattform i midten.

– Leskuret og lysstolper har en klar rød farge, som gir god orientering på holdeplassen, forteller fagkoordinator Linda Grønning i Statens vegvesen.

Naturlige og taktile ledelinjer hjelper passasjerene å finne veien fra leskuret til gangfeltet. Fortauet er slett og har en naturlig ledelinje i form av en ny mur, som også har innebygde sitteplasser for dem som trenger en pust i bakken på vei fra

bussen til sykehusinngangen. Brudd i de naturlige ledelinjene er markert med en særskilt stein i dekket.

Rådet for funksjonshemmede i Hadsel kommune har vært aktivt involvert i utviklingen.

– Vi la deres innspill til grunn for løsningen. Rødfargen var også deres forslag, forteller Grønning, og legger til:

– Etter å ha jobbet med prosjektet en stund, så vi at vi måtte inkludere oppgradering av gangveien mellom de nærmeste sideveiene i planene. Vi fikk midler til dette også, fordi universell utforming handler om mer enn bare holdeplassen. Det handler også om god orientering og mulighet for å komme seg fra holdeplassen til blant annet sykehuset, sykehjemmet og idrettsbanen i nærheten. Da var det viktig å løfte blikket og se på alle gangakser til og fra holdeplassen.

Vil du vite mer? Ta kontakt!

Har du latt deg inspirere og vil vite mer om prosjektene vi har presentert i dette heftet?
Her finner du kontaktdetaljer til de som har bidratt med gode eksempler på universell
utforming i norske kommuner og fylkeskommuner.

AKERSHUS KOLLEKTIVTERMINALER FKF

Dagfinn Mahle

Dagfinn.Mahle@akt.as
Prosjektleder

BODØ KOMMUNE

Marcus Zweiniger

Landskapsarkitekt
Marcus.Zweiniger@bodo.kommune.no

Dagfinn Nilsen

Prosjektleder, Utbyggingskontoret
Dagfinn.Nilsen@bodo.kommune.no

GJØVIK KOMMUNE

Erik Månun

Eiendomsforvalter
Erik.Manum@gjovik.kommune.no

GRUE KOMMUNE

Jenny Thorkildsen

Helse- og miljøkonsulent
Jenny.Thorkildsen@grue.kommune.no

LOM KOMMUNE

Sander Sælthun

Planlegger
sander.saelthun@lom.kommune.no

OSLO KOMMUNE

Jan Tore Lindskog

Prosjektleder og rådgiver, Omsorgsbygg Oslo KF
jan-tore.lindskog@oby.oslo.kommune.no

Truls Korsæth

Prosjektleder, Bymiljøetaten
truls.korsaeth@bym.oslo.kommune.no

ROGALAND FYLKESKOMMUNE

Linda Nilsen Ask

Prosjektleder for universell utforming
i Rogaland Fylkeskommune
Linda.Nilsen.Ask@rogfk.no

Tomas Nesheim

Fagleder for universell utforming i Kolumbus AS
tomas.nesheim@kolumbus.no

SKI KOMMUNE

Urd Kari Yri

Ergoterapeut og medlem av ressursgruppen
for universell utforming
UrdKari.Yri@ski.kommune.no

TELEMARK FYLKESKOMMUNE

Kjersti Berg

Rådgiver for areal og transport
Kjersti.Berg@t-fk.no

TIME KOMMUNE

Anne Reidun Garpestad

Rådgiver
anne.reidun.garpestad@time.kommune.no

TRONDHEIM KOMMUNE

Solveig Dale

Rådgiver for universell utforming
solveig.dale@trondheim.kommune.no

STATENS VEGVESEN

Linda Grønning

Fagkoordinator
linda.gronning@vegvesen.no

STAVANGER KOMMUNE

Stig Wathne

Rådgiver i Stavanger eiendom
stig.wathne@stavanger.kommune.no

VINJE KOMMUNE

Aud Irene Kittelsen

Næringsrådgiver
aud.irene.kittelsen@vinje.kommune.no

EN GOD NABO: Håkon Grødeland (23) gleder seg til å bli nærmeste nabo med Stemmen, den nye parken på Kvernaland i Time kommune på Jæren. – Det er bra at turveiene er brede nok og asfalterte, grus setter seg sånn fast i stolen, sier Grødeland. Han kommer seg lett rundt i hele parken, selv den smaleste delen ved den vakre bekken, som når den nye leiligheten hans er ferdigbygget blir korteste vei til butikken. – Det er så flott å høre bekken sildre. Dette blir et fint sted for å komme seg ut, mener Grødeland. (Foto: Fredrik Naumann/Felix Features)

KS
Postadresse: Postboks 1378 Vika, 0114 Oslo
Besøksadresse: Haakon VIIIs gt. 9, 0161 Oslo

Telefon: 24 13 26 00
ks@ks.no
www.ks.no